

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií Brno

Antisociální chování u dospívající mládeže

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Ivan Nedoma

Vypracoval:
Bc. Veronika Chromá, DiS.

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Antisociální chování u dospívající mládeže“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

V Brně dne 15. listopadu 2011

.....
Veronika Chromá

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Ivanu Nedomovi za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Rovněž bych chtěla poděkovat paní Bc. Dagmar Neugebauerové z Úřadu městské části Brno-sever za poskytnutí podkladů a spolupráci při zpracování výzkumu.

.....
Veronika Chromá

Obsah

Úvod	3
1. Sociální deviace v teoretickém pojetí a její kategorizace	6
1. 2 Sociální deviace	6
1. 2 Sociální patologie	9
1. 3 Antisociální chování	10
2. Východiska antisociálního chování dospívající mládeže	12
2. 1 Osobnostní vývoj u dospívající mládeže a osobnost subjektu antisociálního chování	12
2. 2 Sociální determinanty antisociálního chování dospívající mládeže	15
2. 2. 1 Rodina	15
2. 2. 2 Škola	16
2. 2. 3 Vrstevníci	17
2. 2. 4 Právní vědomí	19
3. Vybrané druhy antisociálního chování dospívající mládeže	20
3. 1 Sociální deviace ve školním prostředí	20
3. 1. 1 Šikanování	20
3. 1. 2 Záškoláctví	24
3. 1. 3 Krádeže	27
3. 2 Tradiční patologické závislosti	27
3. 2. 1 Drogová toxikomanie	29
3. 2. 2 Alkoholismus	33
3. 2. 3 Tabakismus	35
3. 3 Nové formy závislostního chování	36
3. 3. 1 Netománie	37
3. 3. 2 Gambling	40
4. Prevence antisociálního chování dospívající mládeže	42
4. 1 Obecně o prostředcích prevence antisociálního chování	42
4. 2 Prevence sociálních deviací ve školním prostředí	44
4. 3 Prevence tradičních patologických závislostí	47
4. 4 Prevence nových forem závislostního chování	49
4. 5 Profese učitele a kontrola antisociálního chování	50

5. Sociálně-právní ochrana dětí	55
5. 1 Postavení a úkoly orgánu sociálně-právní ochrany dětí	55
5. 2. Orgán sociálně-právní ochrany dětí městské části Brno-sever	59
6. Výzkum	62
6. 1 Cíl výzkumu	62
6. 2 Charakteristika výzkumných metod a zkoumaného souboru	62
6. 3 Jednotlivé případy	62
6. 4 Souhrnné hodnocení	81
Závěr	85
Resumé	87
Anotace	88
Seznam použité literatury	90
Seznam tabulek	93
Seznam obrázků	93

Úvod

Motto: „*Jaká to vzpurná mládež! Místo, aby poslouchala staré, napodobuje je.*“

Wieslaw Leon Brudzinski

Snad v každé společnosti – nevyjímaje tu naši – zaujímá mládež určité výsadní postavení a této věkové kategorii je věnována všestranná pozornost. Důvodů je samozřejmě více. Od už poněkud zprofanovaných klišé, že mládež je nositelkou pokroku, zárukou pokračování dalšího vývoje a prosperity té které země, či obecně zárukou samotného pokračování lidstva, až po všeobecně přijímanou tezi, že mládež jako celek je v daleko větší míře ohroženější a rizikovější skupinou, než kterákoli jiná sociální nebo věková skupina.

Společnost se snaží vytvářet co neoptimálnější podmínky pro výchovu a vzdělávání mládeže tak, aby z ní vyrostla připravená a společensky odpovědná generace. Proto nemůže přehlížet chování a jednání některých příslušníků této skupiny, které se vymykají běžným sociálním normám či dokonce škodí společnosti jako takové. Někdy jde o ojedinělou, z obvyklého rámce vybočující událost – tzv. exces, u některých jedinců však toto jednání může přerůst v závažnější a nebezpečnější formu, včetně kriminality, která pokračuje i po dosažení zletilosti. K předcházení těmto jevům, popřípadě adekvátní reakci na ně, je třeba důkladně znát všechny rizikové faktory. Škála antisociálního chování u dospívající mládeže je přitom velice široká, a zabývá se jí mnoho vědních oborů, zejména sociologie, pedagogika, psychologie a kriminologie.

I z těchto důvodů není možné v jednom pojednání podchytit celou problematiku antisociálního chování u dospívající mládeže a vše, co bylo v této souvislosti zaznamenáno. Lze z ní ale vybrat stěžejní aspekty, které zapadají do náplně studia oboru sociální pedagogiky, v jehož rámci je tato diplomová práce zpracována.

Hlavním cílem předkládané práce je představit teoretické pojetí sociální deviace, sociální patologie a zejména antisociálního chování, popsat osobnostní vývoj a sociální determinanty antisociálního chování dospívající mládeže, identifikovat vybrané druhy

antisociálního chování u dospívající mládeže a provést jejich analýzu. Problematika antisociálního chování je zde zkoumána v kontextu systému sociálně-právní ochrany dětí. K úspěšnému dosažení tohoto hlavního úkolu byly vytyčeny dílčí cíle, které formují jednotlivé kapitoly diplomové práce a odráží se v jejich názvech a struktuře.

V teoretické části diplomové práce je kladen důraz na výchozí pojmosloví, osobnostní vývoj dospívající mládeže a klíčové činitele, které se podílejí na vzniku a rozvoji antisociálního chování. Detailněji jsou rozebrány vybrané jevy antisociálního chování – sociální deviace ve školním prostředí, tradiční patologické závislosti a nové formy závislostního chování. Pozornost je rovněž věnována prevenci a sociálně-právní ochraně dětí jako nástrojů kontroly antisociálního chování dospívající mládeže.

Diplomová práce je zpracována za využití poznatků několika vědních disciplín, zejména psychologie osobnosti, vývojové psychologie, sociální psychologie, sociologie a správního práva. Vychází z názorů zachycených v monografiích a člancích, které byly vydány jednak k tématu mládeže, jednak k tématu sociální deviace a patologie. Využity byly také interní dokumenty orgánu sociálně-právní ochrany dítěte (dále jen „OSPOD“) a dalších orgánů státní správy. Reflektuje rovněž zkušenosti, které jsem nabyla v průběhu stáže u OSPOD městské části Brno-sever.

Za účelem získání praktických poznatků, které byly využity v teoretické i empirické části diplomové práce, jsem také kontaktovala a navštívila Základní školu Kotlářská v Brně.

V empirické části diplomové práce jsem provedla výzkum zaměřený na zacházení formálních institucí s dospívající mládeží, u níž je zjištěno antisociální chování, konkrétně v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí. Výzkum byl realizován v součinnosti s příslušným OSPOD. Využita byla agenda tohoto orgánu k vytipování problémových dětí a jejich životních příběhů. Kromě popisu antisociálního chování byla rozboru podrobena opatření, přijatá OSPOD v daném případě, a to jednotlivě i v souhrnu.

V této souvislosti chci poznamenat, že tato diplomová práce volně navazuje na mou bakalářskou práci, kterou jsem v roce 2009 zpracovala na téma „Faktory

ovlivňující kriminalitu mládeže v současnosti“, a to rovněž v rámci studia na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, resp. Institutu mezioborových studií v Brně. Při sepisování uvedené kvalifikační práce jsem si zřetelněji uvědomila význam předmětné problematiky, široké veřejnosti představované spíše útržkovitě a podbízivě, a zejména důsledky z ní vyplývající pro každého jednotlivce i pro společnost jako celek. Proto jsem se rozhodla věnovat se jí v závěru vysokoškolského studia znovu, avšak tentokrát hlouběji v naznačeném směru.

Aktuálnost zvoleného tématu je navíc zvýrazněna událostmi, které se odehrály v průběhu srpna 2011 v britských velkoměstech, hlavně v Londýně. V nich masově propukly násilnosti mladých lidí jako (údajná) reakce na smrt devětadvacetiletého M. D., kterého po přestřelce zabili policisté při akci vedené proti černošským gangům. Výtržníci, a to převážně mladí lidé, rozbíjeli a ničili obchody, rabovali, zapalovali dopravní prostředky a obecně prospěšná zařízení. Následně byla otevřena široká diskuse o možnostech a limitech kontroly vandalismu a jiných sociálně patologických jevů, za jejichž příčinu je označováno společenské napětí. V tuzemských podmínkách zase vystupují v poslední době do popředí kriminální incidenty z tzv. Šluknovském výběžku, mnohé z nich opakovaně páchané dětmi mladšími patnácti let a mladistvými z řad romského etnika, a na ně navazující protestní akce nejen tamějších obyvatel.

1. Sociální deviace v teoretickém pojetí a její kategorizace

Je-li úkolem předkládané diplomové práce popsat antisociální chování u dospívající mládeže, vyžaduje to především objasnit teoretickou rovinu sociální deviace, z níž zkoumaný jev prostřednictvím specifických znaků vydělujeme. Je skutečností, že se jen obtížně stanovují kritéria, která by jednoznačně definovala antisociální chování a jeho projevy. Antisociální chování reprezentuje velmi obsáhlou kategorii, pod kterou lze zařadit širokou škálu různých aktivit. Předně se nabízí odlišit antisociální chování od sociální deviace a sociální patologie a hledat jejich společné jmenovatele a vazby. Na druhé (polarizované) straně se objevují pojmy jako prosociální chování a altruismus, jimž by měla být rovněž věnována pozornost.

1.2 Sociální deviace

Slova deviace, deviant nebo deviantní evokují obrazy něčeho nebo někoho neobvyklého, nebezpečného. Deviace je považována za zvláštní, neobvyklý a zpravidla negativně hodnocený jev, který je navíc spojený s osobou, jež v okolí pro svou zjevnou odlišnost vyvolává nepřátelskou reakci. Sociální deviace se tedy chápe jako odchylka od normální struktury či funkce a může se vyskytovat u kteréhokoli společenského jevu (Hrčka, 2001). Norma je přijímána jako měřítko činu, od něhož deviace probíhá v různých směrech.

Sociální normy, k nimž se deviace vymezuje, můžeme definovat jako pravidla pro vědomé sociální jednání, předpisy pro sociální chování, očekávané chování nebo dokonce vyžadované sociální chování, s charakterem kategorického imperativu (Ondrejovič, 2000). Sociální normy společnosti jsou kulturně i historicky podmíněné a mění se s vývojem společnosti. Působí jako základní regulátor sociální reprodukce, který umožňuje přežít a dále se rozvíjet (Komenda, 1999). Deviace od normy se nazývá sociální především proto, že sociální je sama norma.

Současná představa o deviantním chování má kořeny v předhistorických dobách, kdy probíhal proces vydělování lidí z přírodní říše, proces přechodu od živočišné stádnosti k lidskému společenství, jež vykazuje své vlastní kvalitativně nové formy

regulace kolektivního i individuálního chování. Protože člověk je nejen rozumná, ale také činná, tvůrčí bytost, která přetváří a obnovuje okolní formy svého života a sama sebe. Tato okolnost vždy nacházela svůj výraz i v sociálních regulativech, jež odpovídaly úrovni duchovního a kulturního rozvoje společnosti a dosaženému stupni sociálního poznání (podrobně k historickému vývoji teorii sociálních deviací viz. Munková, 2004).

Zkoumání sociálních deviací vzniklo jako latentní důsledek zájmu o specifikaci mechanismů, které udržují stabilitu a řád ve společnosti a tudíž i jako důsledek snahy identifikovat příčiny destabilizace a ohrožení existujícího řádu (Mühlpachr, 2008). Za zakladatele sociologie sociálních deviací je považován Émile Durkheim, který ve svých pravidlech sociologické metody nastínil způsob, jak nahlížet na patologické chování ve společnostech. Popsal koncept anomie, v němž je deviantní chování viděno jako důsledek širších společenských změn v rámci moderních společností, které oslabují vliv morální regulace na životy jedinců. Pohled na funkce deviantních fenoménů ve společnosti, ale i na problematiku anomie viděnou v kontextu americké spotřební společnosti, prezentoval Robert K. Merton. Je mu rovněž připisováno autorství pojmu sociální deviace. Uvedené koncepty deviantního chování jsou příklady „normativního“ přístupu k sociálním deviacím, tedy přístupu zaměřeného především na analýzu příčin deviantního chování a identifikaci jedinců, jejichž chování je ve významném rozporu s existujícím normativním řádem společnosti.

Radikální obrat v konceptu sociálních deviací nastává v 50. letech minulého století, kdy se objevuje dílo E. Lemerta, zavrhuje smysluplnost dělení lidí na devianty a nedevarianty a přenáší pozornost na procesy, v nichž se konstituují významy připisované jednotlivým druhům lidského chování (Mühlpachr, 2008). Podle něj záleží na kontextech, v kterých je lidské chování vnímáno a hodnoceno. Důležitá je jejich významová konstrukce a vliv na konkrétní chování jednotlivců. Takový přístup k analýze sociálních deviací je nazýván relativistickým, neboť je spjat s představami o toleranci k odlišnostem. Nejde o dekriminální pachatele trestných činů, nýbrž o rozšíření konceptu „normality“ v oblastech, jako je duševní nemoc, homosexualita, trestné činy bez oběti apod.

Na téma deviantního chování byla sepsána řada teorií vysvětlujících jejich etiologii. Navzdory jejich nepřehlednému množství lze vysledovat tři hlavní přístupy (Mühlpachr, 2008):

- a) teorie kinds-of-people: předpokládá existenci určitých typů či druhů lidí, které mají tendenci volit chování, které je mimo normu,
- b) situační teorie: předpokládá, že v určitých situacích, které navozují možnost deviantního chování, může každý udělat totéž,
- c) konjunktivní teorie: předpokládá, že v určitých situacích se určitý druh lidí bude chovat daným způsobem.

Vyhraněně negativistická interpretace sociální deviace bývá v sociologickém diskursu zmírňována s odůvodněním, že odchylky od tzv. normálu mohou doprovázet proces inovace a zlepšení statusu quo a předznamenat řešení nově vzniklých problémů, na které tradice a osvědčené postupy nestačí. Jde rovněž o to, že se pohled každého člověka na dobro a zlo, tedy zprostředkovaně i na „normálnost“, různí. V míře, v níž se jeden člověk liší od druhého, se od sebe liší též názor na to, co je dobré a zlé. Navíc je zřejmé, že na životní situace se zpravidla nevztahuje jediný vzorec chování a norma. Žádnou sociální normu nelze chápat absolutně, neboť její konstrukce je relativní. Obsah normy kopíruje proměny společenských hodnot a posuzování určitého typu chování, reflektuje ekonomický, politický a sociálně-kulturní stav společnosti.

Moderně vykládaný pojem sociální deviace se snaží být hodnotově a emocionálně neutrální, reflektuje existenci tolerančního limitu a negativních i pozitivních odklonů od normálu. Čím vyšší je složitost struktury, tím pravděpodobnější je výskyt odklonů v podobě deviací. Zkoumají se odchylky ve smyslu společensky nežádoucího, odmítavého nebo dokonce kriminálního chování. Různorodost sociální normy znamená také různorodost sociálních deviací. Objevuje se i spor o existenci pozitivních deviací, tedy těch, u nichž je potlačována škodlivost a naopak převyšuje jejich prospěšnost.

Pojem sociální deviace se zdá být proměnlivým a relativním, a proto s cílem dosáhnout co největší objektivizace jsou stanovována tato kritéria (Urban, Dubský, 2008):

- opakovanost

- hromadnost (rozšíření ve větších skupinách populace)
- sociální závažnost (nebezpečnost, která je v dané kultuře, společenství či skupině chování přisuzována)
- podobnost nebo identita příčin (etiologie umožňující předvídat výskyt sociální deviace).

V návaznosti na tato kritéria je sociální deviace vymezována jako narušení sociálních norem, jež je charakterizováno určitou hromadností, stabilitou a rozšířeností při stejných sociálních podmínkách.

V poslední době se pod vlivem odborné literatury anglosaské proveniencie začíná v České republice prosazovat pojem rizikového chování, jímž se rozumí chování, v jehož důsledku dochází k nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost (Mioviský, Zapletalová, 2006). Užívá se nejen ve vztahu k jednáním vedoucím k úrazům, ale i k agresivnímu chování, drogové závislosti, poruchám reprodukčního zdraví aj., avšak zejména z pohledu preventivních a léčebných intervencí.

1. 2 Sociální patologie

Pro sociálně nezdravé či obecně nežádoucí jevy, společensky nebezpečné, negativně sankcionované formy deviantního chování se často užívá označení sociální patologie. Je tedy vhodné rozlišovat mezi pojmy sociální deviace a sociální patologie a pečlivě vážit kontext při jejich používání. Jinými slovy řečeno, ne každá deviace je sociální patologií. Za sociálně patologické se pokládají jen vysoce společensky nebezpečné formy deviantního chování přímo ohrožující společnost nebo konkrétního jedince (Mühlpachr, 2008). Tyto nejzávažnější případy odchylek od sociálních norem jsou charakterizovány enormní škodlivostí vůči zájmům společnosti i osobnosti. Kategorie sociální patologie tak zdůrazňuje její negativní náboj v míře, kterou sociální deviace neobsahuje.

Rovněž stanovení toho, co je patologické, se odvíjí od pojetí normality akceptovaného danou společností. Paradigma se opírá o předpoklad, že ve společnosti dlouhodobě existují strukturální nedostatky, které její členy různorodě postihují. Bylo

by proto možné opačně tvrdit, že k sociálním deviacím, jež nespádají do okruhu patologických jevů, patří nevýznamná porušení právních a mravních norem, odchylky od pravidel společenského soužití. Přesto se nelze ani zde ubránit konstatování, že hranice mezi všemi těmito jevy jsou v mnoha případech podmíněné, proměnlivé a relativní. Vznik a rozvoj představ o pravidlech chování, o přípustném a zakázaném je součástí celého procesu konstituování člověka jako rozumné a sociální bytosti.

Za sociálně patologické jevy se tradičně považují: alkoholismus, extremismus, prostituce, sebevražednost, agresivita aj.

1. 3 Antisociální chování

Ačkoli se negativní jevy ve společenské praxi označují různě, je možné sledovat odstupňovanost závažnosti odchylek od sociální normy, a to od mírných až po výrazné. Z kategorie sociální deviace lze rovněž vydělit antisociální chování, pod nímž se rozumí závažnější ústup od sociální normy, nezřídka též právní, nepřátelsky zaměřený vůči okolí. Mírné odchylky od sociální normy, bez výraznější agrese, jsou spíše podřaditelné pod kategorii disociálního chování, kam spadá např. neposlušnost, zlozvyky či lhavost. Střední umístění zaujímá asociální chování zahrnující závažnější odchylky od sociální normy, které ale ještě nemají charakter trestné činnosti a při nichž dotyčný jedinec poškozuje spíše sebe než okolí. Proti tomu lze však namítnout, že společnost poskytuje ochranu i statkům, s nimiž jednatel, třebaže se ho bezprostředně dotýkají (např. život a zdraví), nemůže libovolně disponovat.

Přikláním se tedy k širšímu pojetí antisociálního chování, které ostatně nabývá v současné době stále větší převahu. V tomto pohledu jím rozumím středně závažné až závažnější projevy, které jsou negativně zaměřeny proti zájmům společnosti, mohou však – a zpravidla se tak opravdu děje – ohrožovat a poškozovat i jedince samotného. Chování zahrnuje všechny vnější projevy člověka a jeho součástí je také jednání, tj. aktivita vědomě zaměřená k nějakému cíli. Ačkoli antisociální chování dospívající mládeže je třeba chápat jako součást celkového antisociálního chování, v zájmu přesnějšího a úplnějšího poznání je zkoumaný jev posuzován diferencovaně s přihlédnutím ke všem zvláštnostem věkové skupiny dospívající mládeže. Příslušník

dospívající mládeže je v tomto výkladu ten, kdo vykazuje deviantní charakteristiku a chová se sociálně deviantně.

V kontrapozici s antisociálním chováním stojí prosociální chování, které představuje akt chování vykonaný ve prospěch druhého člověka nebo skupiny osob. Tedy jako pomáhající chování, jehož cílem je přinést užitek jiným lidem (Výrost, Slaměník, 2008). Motivy k tomuto konání bývají rozmanité, zpravidla spočívají v kalkulaci se sociální odměnou, počítání zisků a ztrát (časových, morálních, ekonomických) a zachování reciprocity v sociálních vztazích. Odhlíží-li od odměny či zisku, lze hovořit o altruismu.

2. Východiska antisociálního chování dospívající mládeže

Antisociální chování má jako každé jiné chování složitý mechanismus vzniku a rozvoje. Antisociální chování je vždy čin konkrétního individua, který porušuje sociální normu. Podílejí se na něm vnitřní i vnější faktory a procesy, tedy interakce osobnosti člověka s prostředím, jímž je obklopen. Akt antisociálního chování člověka je výsledkem volby určité varianty chování, která byla vybrána z celkového počtu možností nabízených v prostředí společnosti.

2. 1 Osobnostní vývoj u dospívající mládeže a osobnost subjektu antisociálního chování

Tuto oblast je třeba začít zkoumáním osobnostního vývoje dospívající mládeže, neboť právě ten významnou měrou ovlivňuje nástup antisociálního chování.

Mládež spadá do období tělesného a psychického dozrávání, v němž se odehrávají kvalitativní přeměny organismu v duševním životě i v sociálním postavení jedinců a které vrcholí dosažením relativně stálého stavu dospělosti (Suchý, Švancar, 1972). K vymezení této kategorie se zpravidla užívá věkové kritérium, které určuje časový úsek, během něhož je daná osoba považována za příslušníka mládeže. Třebaže je pojem mládež ve společenských vědách spojován s nejrůznějším věkovým rozpětím, dominantně se prosazuje horní věková hranice – dovršení věku osmnácti let. Zatímco dříve byl pojem mládeže ustáleně zachycen i v tuzemské právní úpravě, nyní se v ní pod vlivem mezinárodních dokumentů (zejména Úmluvy o právech dítěte z roku 1989) zřetelněji prosazuje pojem dítěte, s totožným obsahovým významem, byť některé právní předpisy – např. trestněprávní – se stále přidrží původního vymezení jako osoby mladší 15 let. Mládeží tedy rozumím osoby od narození až do dovršení věku osmnácti let. Je-li předmětem záběru mé diplomové práce „dospívající mládež“, klíčový bude v tomto případě vývoj osobnosti mladého člověka v období pubescence a adolescence.

Pubescence zahrnuje starší školní věk, zhruba od začátku 12. do konce 15. roku. Je to období přechodu od dětství k dospělosti, vpádu sexuality do života chlapců a děvčat, událostí, zmatků, nejistot a hledání identity. V dospívání dochází k nárůstu

konfliktů, jednak vnějších, tj. s rodiči a dospělými vůbec, jednak vnitřních. Ztráta porozumění s rodiči vede k vyhledávání důvěrných přátelství. Dospívající chlapci, ve snaze být dospělými muži, napodobují své vzory manifestními hrubostmi, pokusy o kouření a pití alkoholu a dalšími projevy „mužnosti“ (Nakonečný, 2003). Vznikají a stabilizují se zájmy a kritičnost vůči okolnímu světu je provázena černobílým myšlením: věc je buď dobrá, nebo špatná. Osoby v tomto období již mají vyvinuté pojmově-logické myšlení, ale jen formálně, oproti dospělým u nich absentuje zkušenost. Mají diferencované cítění, zajímají se o svůj vzhled. Myslí často zkratkovitě, bez ověřování výsledků svých úvah, k nimž se rychle kloní jako k nezvratným závěrům (Nakonečný, 2003).

Adolescenci pak označujeme období dospívání, tj. od začátku 16. do konce 20. roku věku. V tomto časovém úseku vrcholí fyzická zdatnost mladého člověka, dovršuje se úroveň jeho psychické vyspělosti. V adolescenci by mělo docházet k postupnému konsolidování duševního života, krystalizaci postojů a názorů a zejména k psychickému zrání (Nakonečný, 2003). Dospívající jedinec je oddělován od orientační rodiny, více zapojován do společnosti a jejích institucí, hledá a vymezuje si vlastní společenské pozice. Nastává komplexnější psychosociální proměna. Pro mládež je příznačná účast na subkultuře, která se stává výrazem protestu proti konvenci a potřeby diferencovat se od převažujících společenských standardů a životních stereotypů.

Člověk se nerodí s předem danými sociálně kladnými vlastnostmi. V tomto směru hraje důležitou roli proces socializace, v němž se utváří osobnost a formuje chování. Jedinec se od narození začleňuje do sociálního prostředí, čímž si osvojuje chování, které je pro něj výhodné, ale i to, které je od něho vyžadováno okolním prostředím. Osvojuje si způsoby chování tak, že dosažený úspěšný výsledek si spojuje s jednáním, které k němu vedlo. Konkrétní jednání se zakotvuje v chování proto, že je s ním spojen faktor, který je podporuje. A proto podnět provést sociálně nepřijatelný čin by měl být přijímán (posilován) tak, aby vyvolával vznik podmíněné reakce v podobě pocitu strachu a emocí ji brzdících. Souhrn norem, jež si člověk osvojil, je prvkem jeho osobnosti.

Pro dospívající mládež je často charakteristická neadekvátnost jednání, projevující se dosahováním životních cílů společensky nepřijatelnými prostředky. Mladí

lidé – zvláště ti špatně socializovaní – mají tendenci k radikalismu a přímočarému a inovativnímu řešení komplikovaných životních situací (Zoubková in Novotný, Zapletal, 2008). Nemají dostatek životních zkušeností a jejich jednání bývá revoltou proti světu dospělých a jejich norem.

Antisociální chování je tvarováno pod vlivem módních životních stylů. V nich mladí lidé získávají vzory chování, které je vrhají do různých závislostí, přičemž oni samotní nedovedou posoudit dlouhodobost následků z toho vyplývajících, jakkoli prvotně mělo jít pouze o experimentování.

Antisociální chování může být ovlivňováno stigmatizací, např. tím, že mladý člověk akceptuje a identifikuje svůj nový sebeobraz, podle něhož se začne chovat, nežádoucí jednání si fixuje, a to pak nachází místo v jeho osobnosti (Holcr, K. et al., 2008).

Z hlediska antisociálního chování je třeba posuzovat normalitu osobnosti, která je chápána ve smyslu duševního zdraví, ideálního stavu existence jedince nebo optimální seberealizace osobnosti (Vykopalová, 2001). Deformace normality osobnosti samozřejmě nejsou výlučně spojeny jen s obdobím dospíváním.

Typologie pachatelů antisociálního chování se opírá rovněž o vliv psychických dispozic na utváření osobnosti. Ta je popisována prostřednictvím složek struktury osobnosti, skládajících se ze schopností, charakteru, volných vlastností, postojů, motivace apod.

Pod pojmem osobnosti se chápe souhrn individuálních vlastností a zákonitostí, které vznikají vnějším působením v průběhu činnosti a které aktivně usměřují vzájemné působení mezi lidmi a skutečností. Mezi osobnostní dispozice vedoucí k neadekvátnímu prožívání vnitřních konfliktů a tím i ke sklonu k antisociálnímu chování se řadí (Spurný, 1996):

- omezená či snížená schopnost vnímat realitu (nižší úroveň obecných rozumových schopností)
- myšlenková rigidita (strnulost, lpění na schématech)
- emoční labilita (citová nevyrovnanost)

- popudlivost
- sklony nekriticky přijímat cizí názory
- nedostatek sebevědomí
- zvýšená agresivita
- neschopnost přizpůsobení se
- impulsivnost (tendence k bezprostřednímu reagování)
- sklony k úzkosti
- snaha svalovat vinu na jiné
- nedostatek vůle.

2. 2 Sociální determinanty antisociálního chování dospívající mládeže

V odborné literatuře se objevují více či méně úspěšné teorie o vysvětlení kauzality antisociálního chování. Příčina není nikdy sama zdrojem následku takového jevu, ale tímto zdrojem je rozpor vznikající ze vzájemného působení složité struktury podmínek a podnětů individuálních a společenských. V následujícím přehledu podávám typizovaný přehled sociálních determinantů ovlivňujících antisociální chování dospívající mládeže.

2. 2. 1 Rodina

Rodina byla v klasickém pojetí brána jako svazek muže a ženy a jejich svobodných dětí založený na biologickém základě, který je charakterizován rysem trvalého soužití. Reprodukční funkce rodiny, považovaná za historicky nejstarší, je sice důležitá, nicméně vedle ní se uplatňuje též funkce výchovná a funkce socializační. Ty v souhrnu plní rodina nejen vůči svým členům, ale i vůči celé společnosti.

Antisociální chování může být do značné míry odrazem rodinného prostředí, v němž byl dotyčný jedinec vychováván. Rodina se stává jedním z hlavních výchovných činitelů, tudíž je žádoucí, aby plnila své výchovné úkoly a správně formovala osobnost mladého člověka. Rodiče bývají pro děti největší přirozenou autoritou, měli by naučit mladého člověka žít, vštěpovat mu správné modely chování a jednání. Rodinné prostředí má sloužit jako pevné zázemí, kde by dítě mohlo nalézt porozumění, bezpečí a pomoc (Osmančík, 1968). Rozhodující jsou schopnosti

a možnosti rodičů věnovat se výchově svých dětí, formovat mravní vědomí dítěte a mimo jiné tvorbu systému hodnot a norem, dbát na ochranu dítěte před některými škodlivými vlivy okolního světa, které by nežádoucím způsobem mohly ovlivnit jeho další vývoj. Rodinné zázemí je tedy určeno způsobem připravenosti rodičů na výchovné poslání.

V současné době se však projevují určité trendy, které na toto výchovné poslání mají negativní vliv. Poukázat lze na úpadek tradičního modelu rodiny a převládající zaměření na individuální spokojenost. Děti jsou proti své vůli často zaplétány do rodičovských konfliktů. Dalším výchozím problémem antisociálního chování bývá i selhání funkcí rodiny, které jsou na ní společností kladeny. Za poruchu reprodukční funkce lze považovat, pokud se děti v rodině nerodí nebo se rodí děti poškozené. Zvláštním problémem je nezodpovědné rození dětí do velmi nepříznivých životních podmínek, nebo rodičům, jejichž zdravotní stav jim neumožňuje tuto roli zastávat. Selhání materiální funkce rodiny spočívá v tom, že se rodiče nemohou nebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti. Tím pádem jim vyvstává problém zabezpečit pro sebe a pro svou rodinu dostatek prostředků k životu. Co se týče poruchy výchovné funkce rodiny, lze je rozdělit do tří variant. Zaprvé se rodiče nemohou z objektivních důvodů starat o své dítě, přičemž příčinou jsou události jako katastrofy, epidemie, nezaměstnanost apod. Za druhé jde o případy, kdy se rodiče nedovedou starat o dítě, je tomu tak z důvodu nevyzrálosti či probíhajícího rozvodu. A konečně třetí varianta selhání je naplněna tam, kde se rodiče nechtějí starat o dítě, příčinou je především porucha osobnosti rodičů (Dunovský, 1986).

2. 2. 2 Škola

Jestliže si v rodině dítě osvojuje právní a mravní zásady, pak by se ve škole mělo dále rozvíjet, zejména v sociální interakci s autoritou a sobě na roveň postavenými osobami. Školní prostředí se stává první formální skupinou, mimo rodinu, se kterou přijde dítě do styku. Mladý člověk zde optimálně získává sociální zkušenosti a návyky sociálního chování. Postupně se také mění struktura požadavků kladených na dítě. Zvyšují se nároky na žáka, jako je potřeba pozornosti, větší samostatnosti, kázně a další potřebné schopnosti a dovednosti dítěte. Škola rozvíjí poznávání žáka a umožňuje mu

aplikaci získaných vědomostí. Mnohé studie ovšem ukazují, že postoje žáků vysoce korespondují s postoji rodičů, ale jen nízce s postoji učitelů.

Jak známo, žáci a studenti jsou ve školách hodnoceni hlavně podle znalostí, ale už ne podle schopnosti spolupracovat, hledat a nalézat vlastní řešení reálných problémů. Schopnost českých dětí aplikovat v praxi školské znalosti je v mezinárodním měřítku podprůměrná. Žáci a studenti jsou sice ve školách vedeni ke kázni, ale zároveň také i k nesamostatnosti, k závislosti na autoritě učitele, která se ovšem u rizikových dětí snadno zvrátí v odpor k učitelské autoritě. První nejvýznamnější osobou a autoritou ve škole je pro dítě učitel, postupně ale nabývají na významu vztahy ke spolužákům a solidarita s nimi. Již u dětí na základní škole se vytvářejí podskupiny, které mohou být zárodkem asociálních part (Matoušek, 1998).

Vstup do školy je pro děti spojen s výrazným rozšířením sociálních kontaktů s vrstevníky. Antisociální chování se tradičně více objevuje u mladistvých s výchovnými či výukovými problémy. Daleko větší výskyt závadového chování bývá u mládeže s nižším vzděláním. Pro budoucí mladé delikventy je charakteristická nedostatečná připravenost při nástupu do školního prostředí, projevuje se zejména špatné výchovné působení rodičů. Obvyklým jevem je stigmatizace, tedy trvalé a neměnné zařazení jedince do určité kategorie žáků s negativními charakteristikami. Toto zařazení má za následek prohloubení jeho problémů, vytvoření bariéry mezi žákem a učitelem a v konečné podobě i vyřazení z výchovného působení školy. Špatné vztahy mladého člověka s učiteli či k ostatním spolužákům, stresující prostředí školy, vede mladé jedince mnohdy k záškoláctví, které je často prvním nakročením k antisociální kariéře.

2. 2. 3 Vrstevníci

Během dospívání se mladý člověk postupně stává méně závislý na rodičích a rovněž výchovná funkce školy postupně slábne. Není pochyb o tom, že správné zapojení dítěte do skupiny vrstevníků je nezbytným předpokladem úspěšné socializace. Mladý člověk se snaží obstát v očích vrstevníků a je schopen učinit cokoli, jen aby získal přízeň ostatních členů party. Ve skupině se klade důraz na konformitu jejích členů. Potřeba sounáležitosti se projevuje hlavně ve způsobu vyjadřování, názorech

na vzdělání, chování k opačnému pohlaví, stylu oblékání a úpravě zevnějšku vůbec. Hlavním prostředkem hledání vlastního „já“ má být vrstevnická skupina, která se na prahu dospělosti stane nejvýznamnější preferenční skupinou, zastiňující svým vlivem všechny ostatní skupiny, včetně původní rodiny. Dospívající jedinci tráví více času ve skupinách, v kolektivním zařízení i v partách v místě bydliště. Díky tomu se dostávají do intenzivní interakce s vrstevníky. Vrstevnická skupina je považována za nejvýznamnější referenční skupinu. Touto skupinou je vztažná sociální jednotka, do níž jedinec patří nebo s níž se identifikuje – ztotožňuje se s jejími normami a chce k ní patřit (Hartl, Hartlová, 2000). Sdílené hodnoty a postoje se sice u mládeže až tak neliší od těch, které má starší generace, nicméně sociální ocenění a získání společenské prestiže je velmi důležité pro formování sociální identity dospívajících. Pokud jich nedosahují v rámci běžných skupin, například školní třídy nebo rodiny, mohou je hledat v delikventních partách.

Potřeba sebeuplatnění a sebepotvrzení je hledána u ostatních vrstevníků se stejnými či obdobnými problémy. V takovém prostředí neúspěšné dítě ztrácí pocitu méněcennosti, cítí se mezi rovnými. Skupina mu umožňuje prožít dobrodružství, zpestřit každodenní život a věnovat se společným zájmům a zálibám. Samozřejmě existence party hned neznamena nebezpečí a nutný předpoklad trestné činnosti. Vrstevnické skupiny dětských, zejména pak mladistvých delikventů se však vyznačují odlišným charakterem než u nedelikventů. V čele takových skupin stojí obvykle morálně narušení jedinci, kteří jsou ostatními přijímáni natolik, že ovlivňují ostatní členy. Mají negativní životní hodnoty a inklinují k asociálnímu jednání. Tyto skupiny obvykle nemají utvořené hlubší zájmy a směřují k aktivitám pochybné úrovně. Z mnoha výzkumů vyplývá, že pro vrstevnickou skupinu delikventní mládeže je typické pasivní trávení volného času, vyhledávání filmů s násilným obsahem, konzumace alkoholu a jiných návykových látek.

Ne každá vrstevnická skupina představuje pro dospívajícího jedince takovou autoritu, aby se jí bezmezně podvolil a přijal její „nepsané“ zákony a zvyklosti, které jdou do střetu se sociálními normami většinové společnosti. Nicméně pro mládež je příznačný vznik subkultur, jejichž normy se ve srovnání s většinovou společností, a to dokonce v témže času a prostoru, liší a postihují určité zvláštnosti souboru kulturních prvků pro ni typickou (Petrušek, 1992). Subkultura vykazuje nonkonformní

hodnotové postoje a ty se mohou projevit i v antisociálním chování jejich příslušníků. Za nejvýraznější subkultury mládeže se považují anarchisti, grafit'áci, hooligans, skejt'áci, squateři a skinheadi.

2. 2. 4 Právní vědomí

Právní vědomí je systémem hodnotových soudů o lidském chování, které jej může z hlediska oprávněnosti či neoprávněnosti hodnotit stejně jako platné právo, ale i odchylně od platného práva (Knapp, 1995). Na rozdíl od znalosti práva znamenajícím, že něco jako právo platí, odráží, že by něco mělo jako právo platit, bez ohledu na to, zda to skutečně platí či nikoliv. Systémů právních vědomí může být ve společnosti více, právo je však pouze jedno, existuje právní vědomí skupinové i jednotlivců. Sama znalost práva nepředurčuje dostatečné právní vědomí. Ti, kdo právo vědomě porušují, je zpravidla znají velmi dobře, aby riskovali co nejméně jeho porušením. To se vztahuje i k dospívající mládeži, která má sice přinejmenším povšechnou znalost o hranici trestní odpovědnosti a zavrženosti elementárních útoků proti tělesné integritě a majetku (jinak by tomu mohlo být třeba u ochrany duševního vlastnictví), přesto se antisociálních činů dopouští.

Význam a potřebu zvyšování právního vědomí spatřujeme v tom, že může napomoci posilovat správnou orientaci v právních postojích a návycích chování, které nakonec brání v příklonu k deviantnímu jednání.

3. Vybrané druhy antisociálního chování dospívající mládeže

Studium sociálních norem vede k závěru, že existuje velký počet jevů, které je porušují. Z tohoto důvodu se v následujícím výkladu omezím jen na vybrané druhy antisociálního chování, které jsou podle mého názoru aktuální v podmínkách České republiky. Některé jsou vzájemně propojeny a lze pozorovat vzájemné přechody jednoho druhu porušení sociálních norem v jiné.

3.1 Sociální deviace ve školním prostředí

Jak již bylo naznačeno, škola a její prostředí působí jako determinant antisociálního chování dospívající mládeže. Škola je formální institucí, která se významnou měrou podílí na výchově a socializaci žáků. Přesto se v tomto prostředí setkáváme s nežádoucími jevy, které narušují její výchovné působení a negativně ovlivňují proces socializace žáků. Ve školním prostředí se za nejčastější druhy antisociálního chování pokládá šikanování, záškoláctví a krádeže. Tuto skutečnost dokládají např. poznatky z výzkumu provedeného v roce 2010 na 11 000 pražských žácích (<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?ida=373&idk=416>).

3.1.1 Šikanování

Šikanování patří do kategorie agresivního chování. Agresivita, která provází šikanování, se přitom v současnosti stává celosvětovým problémem. Zarážející je, že se posouvá věková hranice - se šikanováním se setkáváme už v období mladšího školního věku a přibývá v něm i brutalita. Jde o úmyslné chování namířené proti jinému subjektu, jehož podstatou je útok proti lidské důstojnosti, záměrem je ublížit jednotlivci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, příp. skupinu žáků. Šikanováním se rozumí cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci nebo skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním i tělesném zdraví oběti. Pokud agresivní útočníci zjistí, že se jim šikanování a násilí vyplatí, využívají podobné strategie i v dospělosti a v situacích, když chtějí dosáhnout převahu. U obětí se pod vlivem šikanování

projevuje zvýšený sklon k depresivnímu chování, mají pochybnosti o sobě, své hodnotě a trpí pocity méněcennosti.

Závislost je další rozměr šikanování, který se projevuje vzájemnou vazbou mezi agresorem a obětí. Převažující strategií je skrýt vlastní strach a zároveň využít obavu jiného. Tato závislost přináší agresorovi pocit nadřazenosti, pocit absolutní moci nad obětí, což vede ke stupňování a zdokonalování utrpení oběti. Agresor stále více oběť potřebuje a je na ni závislý. U oběti se stupňováním brutality může vytvořit až extrémní forma závislosti a identifikace s agresorem. Oběť považuje agresora za kamaráda, obdivuje ho a poslouchá ho na slovo.

Mezi projevy a podoby šikany patří jednak fyzická agrese – fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osoby, může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání, a jednak psychická agrese – útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Pasivní agrese se projevuje jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků.

Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např. tyto: žák je o přestávkách často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády, při týmových sportech je jedinec volen do mužstva mezi posledními, o přestávkách vyhledává blízkost učitelů. Má-li žák promluvit před třídou je nejistý a ustrašený, působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči. Stává se uzavřeným a jeho školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje. Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, příp. rozházené. Mívá zašpiněný neb poškozený oděv, stále postrádá své věci. Odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy. Mění svoji pravidelnou cestu do školy a ze školy. Začíná vyhledávat důvody pro absenci ve škole. Mívá odřeniny, modřiny, škrábance nebo i řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit. Zejména je třeba věnovat pozornost mladším žákům, nově zařazeným do třídy, u nichž přízpusobovací konflikty nejsou vzácností.

Přímé znaky šikanování jsou ty, které evidentně ukazují na přítomnost tohoto druhu sociální deviace. Nejčastěji jde o posměšné poznámky na adresu žáka, pokořující přezdívky, nadávky, ponižování, hrubé žerty na jeho účet - rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je žák konkrétní přezdívkou nebo legrací zranitelný. Dochází ke kritice

žáka, výtkaám na jeho adresu, zejména pronášeným nepřátelským až nenávislným, nebo pohrdavým tónem. Nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžité dary šikanujícímu nebo za něj platil. Příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim podřizuje. Nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů či spoluúčasti na nich. Honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvlášt' silné, ale jsou nápadné a oběť je neoplácí. Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout. To vše jsou projevy přímé šikany.

Šikana probíhá v několika stádiích, není tedy jednorázovým aktem. První stádium je charakterizováno jako zrod ostrakizmu, v němž jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Je neoblíben a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet drobné legrácky a podobně. Tato situace je zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje. V rámci druhého stádia se dostavuje fyzická agrese a přitvrzování manipulace. V zátěžových situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity, např. z očekávané náročné písemné práce, z konfliktu s učitelem, nebo prostě jen z toho, že docházka do školy je obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese. Ve třetím stádiu (označovaném jako klíčový moment) dochází k vytvoření jádra nebo skupiny agresorů, kteří začnou spolupracovat a systematicky, nikoli již jen náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou již osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti slabí. Při čtvrtém stádiu přijímá většina dotčených osob normy agresorů, které se stanou nepsaným zákonem. V této době získává neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají přitom uspokojení. Páté stádium se nazývá totalitou nebo dokonalou šikanou. Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem, obrazně řečeno: nastává éra vykořisťování. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty lidí, které lze označit jako otrokáře a otroky. Jedni mají všechna práva, druzí nemají práva žádná.

Obrázek 1: Ukázka vynucené ponižující služby mezi spolužáky

Pramen: <http://www.zena.centrum.cz>

Dalo by se konstatovat, že první stádium šikanování se odehrává v jakékoli skupině ve školním prostředí. Vždy se objeví někdo neoblíbený nebo nevlivný, na jehož osobnost lze útočit. Jako klíčové se však jeví třetí stádium, v němž se vydělí jádro útočníků a systematicky začne šikanovat nejvhodnější oběti. Do této chvíle lze šikanu snadněji předejít. Následně však dojde k bodu zlomu, kdy se šikanování stane nepsaným zákonem i pro slušné děti a skupina se stává krutou. V pátém stádiu, totalitě, se stane šikanování skupinou uznávaným programem.

Následky šikanování se projevují dlouhodobě a dostávají se u obětí i agresorů. U obětí se můžeme setkat s různými problémy, jejichž výčet je dlouhý, ale pro ilustraci lze zmínit alespoň nepozornost ve vyučování, nízkou schopnost koncentrace, psychosomatické onemocnění (bolesti hlavy, břicha, poruchy spánku apod.), záškoláctví, rovněž se mohou dostavit deprese, úzkostné stavy, pocity méněcennosti vedoucí až k možnosti o sebevražedné pokusy. Pro agresory je často typické, že považují násilí za vhodnou strategii umožňující získat převahu, proto ji používají při každé příležitosti. Za své činy odmítají brát zodpovědnost, nemají soucit s oběťmi, nedovedou se kontrolovat, impulzivně řeší problémy a nejsou schopni předvídat důsledky svého chování.

O značné rozšířenosti šikany na školách svědčí i empirická data. Opakovaně prováděné reprezentativní výzkumy z posledních deseti let potvrzují, že v České republice je šikanováno přibližně 40 % žáků. Z průzkumu sdružení Linky bezpečí

provedeného v roce 2009 vyplývá, že věk trýznitelů u šikanování klesá a posouvá se z období puberty do období mladšího a staršího školního věku. Nejčastěji kvůli šikaně volají na tuto linku děti ve věku 12 –15 let, častěji dívky (52,8 %) než chlapci (45,8 %). Varovné je i to, že roste délka trvání šikanování, kdy dítě či dospívající v roli oběti je vystavován opakovanému a mnohdy systematickému psychickému či fyzickému obtěžování. Přibližně ve 37 % případů dětí a dospívajících, kteří vyhledali pomoc Linky bezpečí, se jednalo o dlouhodobou šikanu, ke které docházelo déle než po dobu půl roku (<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?ida=373&idk=416>).

3. 1. 2 Záškoláctví

Záškoláctví je jevem, kdy žák úmyslně vynechává školní docházku, nezúčastňuje se výuky bez omluvení a někdy i s vědomím, příp. souhlasem rodičů. Záškoláctví v širším slova smyslu lze charakterizovat jako neomluvenou absenci žáků bez ohledu na její počet a motivy. V užším slova smyslu je to však jedna z poruch sociálního chování, kterého základem je vážněji narušený osobnostní vztah ke škole a učení (níže uvedená klasifikace záškoláctví dle Krause, 2010).

Záškoláctví je zpravidla reakcí na složitou životní situaci, kterou dítě nebo mladý člověk nedokáže zvládnout a řeší ji únikem z této situace. Jde vlastně o výchovně problémové chování, které se odchyluje od přijatých norem a zvyklostí společnosti, přičemž je mnohokrát jevem, který tvoří přechod k dalším závažnějším druhům nedevariantního chování, resp. se v rámci něho žáci dopouštějí i jiných druhů nežádoucího jednání. Záškoláctví bývá spojováno také s problémy, na kterých se velkou mírou může podílet rodinné prostředí, a tudíž signalizuje narušení předcházejícího vývoje jedince a téměř vždy narušeného vývoje rodiny. Jmenovatelem záškoláctví je tak narušené výchovné prostředí, resp. narušené sociální i mravní jednání.

Stejně jako u jiných sociálních deviací, je možné i příčiny záškoláctví členit na vnější a vnitřní (Kraus, 2010). Vnější příčiny jsou ovlivněné rodinným prostředím, školským prostředím a vrstevnickou skupinou. Vnější příčiny záškoláctví ovlivněné rodinným prostředím vycházejí z toho, že rodinné prostředí může být příčinou v případě,

že rodič není pozitivním vzorem pro dítě nebo mladého člověka a sám má nezodpovědný přístup k povinnostem. K povinnostem nevede ani své děti. Jsou to velmi často rodiče, u kterých se projevují patologické rysy chování, vážným problémem může být i to, že rodič uplatňuje ve výchovném působení nezodpovědné výchovné styly: buď je to autoritativní výchovný styl, při jehož uplatňování se nesplňují požadavky související mimo jiné i s plněním školních povinností, které přísně trestá. Nezřídkou jsou to tělesné tresty. Dítě z obavy před tímto trestem hledá únikové možnosti a jednou z nich je i vynechávání docházky do vyučování. Problematickým v této souvislosti je i liberální výchovný styl, který spočívá v nezájmu rodičů o to, jak a kde dítě tráví svůj čas. Dítě má sice volnost rozhodování, ale rodič ho nikterak nekontroluje a ponechává sobě samému.

Do vnějších příčin záškoláctví ovlivněnými školním prostředím zahrnujeme nedostatky v pedagogickém působení učitele, chybějící motivaci, nezajímavou výuku, nespravedlivé hodnocení, nerespektování individuální osobnosti žáka. Důležitou úlohu tu sehrává i skutečnost, že vyučování nepodporuje žákův osobnostní růst nebo jen zprostředkovává vědomosti, zatímco kreativita, fantazie a ostatní složky jeho osobnosti jsou zanedbávané. Učitel nedokáže nadchnout žáky pro práci a podobně. Mezi vnější příčiny vyplývající ze školského prostředí patří i nezájem žáka o daný studijní obor, vyučovací předmět, adaptační problémy spojené s přechodem na vyšší stupeň nebo jiný typ škol. K zápornému vztahu žáka k učení a následnému záškoláctví může přispívat i narušený vztah učitel a žák, ale i narušené vztahy mezi žáky navzájem. Důsledkem toho má žák strach ze školy a snaží se jí vyhýbat.

K problémům v chování žáků přispívá i jejich sociální pozice ve skupině vrstevníků. Jde o žáky, kteří jsou sociálně izolovaní. Nedaří se jim získávat přátelství druhých ve třídě, nejsou skupinou přijímáni a pozitivně hodnoceni. Proto usilují o získání přízně svých spolužáků takovým jednáním a chováním, které má podobu hrdinství. To znamená, že odmítají poslušnost, chovají se agresivně, vynechávají školu nebo vyhledávají vrstevnické skupiny, ve kterých se cítí pochopení a akceptování. Velmi často však program vrstevnických skupin není v souladu s platnými společenskými normami. Vyznačují se sklonem narušovat rodinné a školské normy, projevují lhostejnost vůči autoritám. Žák nachází v této skupině větší pochopení a podporu, vrstevnická skupina tak může stát za jeho záškoláctvím.

Vnitřní příčiny záškoláctví se odvíjejí z osobnostních charakteristik jednotlivce a jsou ovlivněné labilitou nervové soustavy, psychosociální nezralostí, sníženou adaptací, emoční labilitou, poruchami chování, zvýšenou agresivitou apod. Vnitřní příčiny záškoláctví vyplývají z osobnosti žáka, zvláště jde o labilitu nervové soustavy, nízkou úroveň intelektových schopností a s tím související neschopností zvládnout zátěžové situace a školní povinnosti. Všechny tyto okolnosti mohou způsobovat, že žák hledá náhradní řešení, jak se vyhnout nepříjemné situaci. Volí často únikovou cestu a stává se záškolákem.

Důvody, proč žák absentuje ve škole, se mohou měnit v souladu s věkem jednotlivce, zejména se změnami v jeho hodnotící orientaci a pod vlivem mnoha dalších příčin. Dále u celkově problémových dětí u těch žáků, kteří patří k slabším ve třídě z hlediska dosahování učebních výsledků (Kraus, 2010). Tito žáci se projevují poruchami chování včetně konfliktů se spolužáky, agresivním jednáním, podvodem, lhaním a nezájmem o školu. U sociálně znevýhodněného prostředí děti žijí v nevyhovujících sociálních a kulturních podmínkách, dochází k zanedbávání dítěte, včetně jeho výchovy a vzdělání. U této skupiny dochází k emoční deprivaci, protože rodiče jsou osobnostně nezralí, problémoví, nedokáží se odpovědně postarat o své děti. Často se u nich setkáváme s nízkým vzděláním a téměř žádnou podporou dítěte k tomu, aby školu navštěvoval. Záškoláctví je porušením sociální normy, normou je povinnost dítěte školu navštěvovat. Když rodiče tuto povinnost nedodržují, záškoláctví se může kvalifikovat jako akt porušení zákona rodičem.

Záškoláctví jako protektivní akt se chápe v tom smyslu, že se dítě vyhýbá nepříjemné situaci, řeší ji únikem, který bývá nedomyšlený a impulzivní. Motivem bývá strach z neúspěchu, ironizování nebo v současnosti velmi často i z násilí a pokořování ze strany spolužáků. Záškoláctví jako zábava se pak vyskytuje u žáků, kteří nejsou obvykle problémoví. Motivem k tomuto konání bývá zpravidla snaha zažít něco příjemnějšího a lákavějšího, než je plnění školních povinností. Problémem u tohoto typu záškoláctví je skutečnost, že si pochybným způsobem obstarávají různé omluvenky a situaci řeší mnohdy podvody.

3. 1. 3 Krádeže

Mezi další závažné negativní jevy ve školním prostředí patří krádeže. Rozumí se jimi společensky nežádoucí jednání, spočívající v úmyslném způsobení škody na cizím majetku bez vědomí jeho majitele. Krádeže mohou mít různé podoby, od podvodů až po loupeže. To znamená, že představují širší množinu majetkových útoků, nikoli jen prosté krádeže, jak jsou známy z trestního práva. Uvedené útoky jsou charakterizovány záměrností a předpokladem takového stupně rozumové vyspělosti dítěte, že je schopno pochopit vlastnictví a dodržovat sociální normu, která vymezuje odlišný vztah k vlastním a cizím věcem. Krádežemi ve škole označujeme takové činy, které se odehrávají v zařízení pro výuku nebo v jiném prostředí, v němž probíhají aktivity s výukou spojené (školní výlety, sportovní akce atd.).

Motivace ke krádeži může spočívat v nedostatečném sebeovládání, pokud dítě jedná unáhleně, neuvědomuje si dosah svého konání (Kraus, 2010). Obyčejně si přivlastňuje věc, která se mu líbí a nemůže si ji jinak obstarat. Dítě většinou neumí vysvětlit, proč tak jednalo. Obohacení se prostřednictvím krádeže je promyšlenou a organizovanou činností, kterou mnohdy vykonávají větší skupiny se svým vůdcem. Tato činnost bývá spojena s dalšími nežádoucími jevy, jako záškoláctví, tuláctví, závislost apod. Krádež jako podmínka vstupu do party se zpravidla objevuje u dětí, které nekradou z nedostatku. Jsou však citově zanedbané a derivované. Zájem rodičů o jejich problémy a těžkosti převyšuje budování jejich vlastní kariéry a postupu na společenském žebříčku. Mnohokrát se těmto jednotlivcům nedaří získat přátelství druhých, nejsou skupinou přijati a pozitivně hodnoceni. Chtějí tedy získat přízeň svých vrstevníků takovým jednáním a chováním, kterým na sebe upozorní. Tedy i krádeží.

3. 2 Tradiční patologické závislosti

Patologickou závislostí se označuje neschopnost jedince kontrolovat své chování s negativním obsahem. Za pomocná kritéria tohoto vymezení se užívá zejména manifestace intoxikace, neschopnost snížit nebo zastavit užívání účinné látky, opakované pokusy o abstinenci, pokračování abúzu při onemocnění, potřeba denního užívání účinné látky (Mühlpachar, 2008). Potřeba jedince výrazně zvyšovat množství látky k dosažení žádaného účinku nebo projev výrazně sníženého účinku

při pravidelném užívání stejných dávek je tzv. tolerancí. Abstinenční syndrom se projevuje při přerušení podávání látky nebo při omezení jejího přísunu.

Faktem je, že i v současnosti u dospívající mládeže stále přetrvává výskyt tradičních (patologických) závislostí, mezi něž patří drogová závislost (toxikomanie), stejně tak i závislost na alkoholu a tabáku jako legalizovaných a tolerovaných závislostí.

Pojmu závislosti je vlastní syndrom závislosti. Vyjdeme-li z desáté revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10, uplatňované zejména k alkoholové a nealkoholové toxikomanii), jde o skupinu jevů fyziologických, behaviorálních a kognitivních, v nichž má u jedince mnohem větší přednost než jiné jednání, kterého si kdysi cenil více. Ústřední charakteristickou syndromu závislosti je touha. Syndrom závislosti je charakterizován řadou všeobecných příznaků, kterými jsou silná nutkavost užití látky, která může mít rostoucí nebo klesající intenzitu, zpravidla ovlivněnou klíčovými zážitky nebo osobami (Nešpor, 2011). Nastává změna tolerance ve smyslu stále stoupajících a častějších dávek, redukce zájmu nebo jejich změna v důsledku závislosti na potřebě obstarávání si na ně finanční prostředky, porucha fyziologických funkcí organismu doprovodnými psychickými projevy v důsledku nástupu abstinenčních příznaků. Dochází k změnám v sebeovládání při snaze o ovlivnění množství zneužívaných látek nebo jejich četnosti a pokračování ve zneužívání látky i přes znalosti o jejich škodlivosti vytvořením řady obranných mechanismů.

Jednotlivé druhy závislostí se podle účinné látky kódují do příslušných skupin, zejména jde o: závislost na alkoholu, závislost na opioidech, závislost na kanabinoidech, závislost na sedativech a hypnoticích, závislost na kokainu, závislost na jiných stimulech včetně kofeinu, závislost na halucinogenech, závislost na tabáku, závislost na organických rozpouštědlech.

U dětí a dospívajících lze vysledovat tato specifika působení návykových látek (Nešpor, 2011):

- závislost na návykových látkách se vytváří podstatně rychleji
- existuje vyšší riziko těžkých otrav s ohledem na nižší toleranci, menší zkušenost a sklon k riskování
- existuje vyšší riziko nebezpečného jednání pod vlivem návykové látky

- u dětí a mladistvých závislých na návykových látkách nebo je zneužívající bývá patrné zaostávání v psychosociálním vývoji
- pouhé experimentování s návykovými látkami je u dětí a mladistvých spojeno s většími problémy v různých oblastech života – rodina, škola, trestná činnost atd.
- tendence zneužívat širší spektrum návykových látek a přecházet od jedné ke druhé nebo více látkám současně
- biologické poškození sítě mozkových buněk, která je vytvářena v dospívání
- častá recidiva

3. 2. 1 Drogová toxikomanie

Zneužívání drog neboli drogová toxikomanie (někdy též nealkoholová), není ničím novým a má své historické kořeny. Rozumí se jí užití drogy v takových dávkách, které zjevně mění způsob prožívání, ovlivňuje chování člověka a vyvolává jeho změny (Vykopalová, 2001). Drogová závislost je psychický a někdy také fyzický stav, vyplývající ze vzájemného působení mezi živým organismem a drogou, charakterizovaný změnami chování a jinými reakcemi, které zahrnují nutkání brát drogu stále nebo pravidelně pro její účinky (Stýblová in Novotný, Zapletal et al, 2008).

Samotný pojem „droga“ pochází z arabského slova „durana“, které označuje lék. Světová zdravotnická organizace později označila za drogu jakoukoli látku, která, jestliže je vpravována do organismu, může pozměnit jednu nebo více funkcí. Za drogu je možno považovat jakoukoliv látku, která může vyvolávat psychotropní účinky, tedy může ovlivnit prožívání člověka, působit na jeho psychiku a vyvolat závislost. Tyto látky se vyznačují především účinky, vznikající drážděním centrálního nervového systému, zvyšují krevní tlak a zrychlují krevní oběh.

Podle míry rizika vzniku závislosti se drogy dělí na skupinu drog měkkých a drog tvrdých. Měkké drogy lze konzumovat v určitých intervalech a množství, aniž dojde v neúnosné míře ke vzniku závislosti. Takové drogy mohou vést k psychické závislosti bez vzniku závislosti fyzické. Patří sem produkty konopí a LSD.

Podle účinků zejména na psychiku člověka se drogy zařazují do následujících skupin, přičemž z nich jsou odvozovány i jednotlivé druhy drogové toxikomanie (Kuchta, Válková, et al., 2005):

- Opiáty, nazývají se podle alkaloidů v nich obsažených, jsou získávány ze surového opia. Mezi přírodní deriváty patří morfin a kodein, polysyntetickým derivátem je heroin. Působí na zeslabování vnitřního napětí, vytváří pocit uvolněnosti a radosti. Rostoucí závislost vede k apatii, stavům neklidu a úzkosti.
- Stimulační drogy, v přírodní bázi jde o kokain, jehož tepelnou úpravou vzniká tzv. crack. Za syntetické zástupce se považuje pervitin (metamfetamin) a extáze. Jejich užívání vyvolává pocit euforie, empatie a sexuální apetenci. Negativní účinky se projevují v podobě depresí, vyčerpání, halucinací a iracionality.
- Konopí a jeho produkty, přírodní surovinou je konopí seté, sušené a upravené listy a květenství této rostliny se označují za marihuanu. Hašiš je zaschlá a zformovaná pryskyřice konopí. Působí na živější vnímání smyslových vjemů, pocit dobré pohody. Negativně vyvolává dezorganizaci koncepčního myšlení, přeludy a neklid.
- Halucinogeny, v přírodě se vyskytují v některých druzích kaktusů a hub, v syntetické formě jako LSD. Navozují stavy vzrušení a euforie. Deformují vjemy a iluze.
- Těkavé látky, představují chemické látky, které jsou svým primárním účelem určeny pro jiné užití, např. jako čisticí prostředky nebo léčivé přípravky. Jde o toluen, aceton, oxid dusný či chloroform. Jejich zakázané užívání způsobuje povznesenou náladu a vzrušení. Poškozují ale orgány a tkáně lidského těla, způsobují závratě a poruchy vidění a motorické koordinace.
- Trankvilizéry a sedativa, jde o syntetická narkotika jako petidin a megafon, ze zneužívaných léků lze jmenovat např. barbituráty, hypnotika a analgetika. Jejich nevhodné užití způsobuje neklid, úzkost, deprese a poruchy krátkodobé paměti.

Problém drogové toxikomanie byl na českém území intenzivněji rozšířen až počátkem devadesátých let. Z předcházejícího období přetrvalo užívání zejména návykových léků, hypnotik a sedativ, analgetik a primárních opiátů používaných k potlačování bolesti nebo k premedikaci. Nicméně nově a ve velkém měřítku se začala objevovat konzumace hašiše a marihuany, která ve vztahu k dospívající mládeži nabrala

až podoby módní vlny. Výrazně se rozšířila dostupnost pervitinu a střídání oblíbenosti ve zneužívání opiátů a halucinogenních hub (Vykopalová, 2001).

Zkoumání motivů vedoucích k aplikaci drog bylo provedeno velké množství: už v roce 1980 bylo napočítáno 46 vědeckých studií, které se tímto problémem zabývaly a stanoveno 50 přímých faktorů většinou psychopatologické povahy, které ke zneužívání drog vedou. Vždy se však jedná o propojení širokého spektra faktorů osobnostních a situačních. Nelegální drogy představují nyní poměrně širokou paletu látek s psychotropními účinky, a to jak na bázi přírodní, tak na bázi syntetické. Snad nejčastěji diskutovanou a jednou z nejfrekventovanějších drog je marihuana, získávaná z konopí, která má i příznivé účinky např. při léčbě epilepsie, Parkinsonovy choroby a zhoubných nádorů. Na rozdíl od ostatních drog nehrozí u ní tak velké nebezpečí závislosti, i rizika zdravotní jsou akceptovatelná. Proto se stále častěji ozývají hlasy volající po její legalizaci. Zejména u mládeže panují zkreslené představy především o účincích marihuany, které byly zaznamenány takto (Ondrejko, 2000): příležitostné užívání je neškodné, účinek vymizí po několika hodinách, je možno kdykoli přestat, snižuje stres a obavy, zlepšuje tvořivé myšlení, zvyšuje sexuální výkonnost, poskytuje klidný spánek.

Obrázek 2: Produkt marihuany – tzv. skunk obsahující až 20 % THC

Pramen: <http://www.denik.cz>

Problémy však spočívají v tom, že i u marihuany stejně jakou u všech drog, jsou účinky velmi individuální a ve značné části případů je jakousi vstupní branou k drogám ostatním. Konzumace drogy potom dokáže vytvořit pocit korekce některých nedostatků prožívání jako je strach, úzkost, nesounáležitost, nezačleněnost, nepatřičnost, samota

atd. (Kraus, 2010). Touha, potřeba, chtění, kontrola jsou přirozenou potřebou člověka a nespokojenost s tím, jaké skutečně self (já) je, je podstatným rysem závislosti nebo adiktivního chování. I když vznik drogové závislosti je vysvětlován působením sociálních, společenských a ekonomických vlivů, mnoho badatelů věnuje pozornost analýze osobnostních faktorů a individuálním predispozicím jako východisku při řešení preventivních programů.

Ve společnosti se lze setkat i s řadou kladných názorů, především z řad mládeže, na konzumaci drog. Třebaže je konzumace drog v rozporu se sociálními normami, sami jsou toho názoru, že příležitostné užívání je neškodné, účinky drog mizí po několika hodinách a nezanechávají nikterak dramatické stopy. Lze s nimi bojovat proti stresu, některé podporují tvořivé myšlení a aktivitu, jiné mohou mít i léčivé účinky apod. Málokdo z nich si ale uvědomuje skutečné patologické poškození organismu drogami. Lze připomenout lokální poškození způsobená vpravováním drogy do organismu, která jsou vstupní branou dalších infekcí. Kouření drogy, ale i při vdechnutí žaludečního obsahu, má vliv na vznik plicních gangrén a pneumonie, edém plic a dalších onemocnění, které mohou způsobit i celkové selhání organismu (Vykopalová, 2001). Při kardiovaskulární aplikaci může dojít k bakteriální infekci. Uživatelé kokainu a amfetaminu mají potíže s hypertenzí a vysokou pulzovou frekvencí, které mohou vést až k úmrtí. Některé skupiny drog mohou vážně poškodit i mozkovou tkáň. Drogy pronikající do krve mohou již v prvních okamžicích způsobit degenerativní změny neuronů v povrchových změnách mozkové kůry. U chronického zneužívání drog pak dochází ke zřetelnému úbytku mozkové kůry a dalším vnitřním změnám, čemuž odpovídá obraz závažného mentálního úpadku. Drogová závislost přináší nebezpečí v podobě virových hepatitid a HIV vznikající injekční aplikací drog.

Z hlediska perspektivy lze očekávat, že počet závislých toxikomanů dále prudce poroste. Motivace k užívání psychoaktivních látek spočívá v:

1. Potřebě vyřešit své problémy, uniknout stresovým situacím a frustraci, uvolnění zábran.
2. Potřebě dosáhnout uspokojení nebo slasti, která není jinak dosažitelná nebo běžně dostupná.
3. Potřebě uniknout stereotypu, nudě, získání inspirace.

4. Potřebě sociální konformity, uchování sociálních vztahů, potřebě být akceptován skupinou nebo subkulturou, v níž užívání drogy patří k standardu chování (Vágnerová, 1999).

Nebezpečnost drogové toxikomanie se neodráží výlučně ve zdravotních dopadech na konzumenta, ale promítá se i ve snížení bezpečnosti společnosti. Jedinci závislí na drogách, včetně dospívajících, přecházejí na kriminální formu obstarávání drog či peněžních prostředků na jejich pořízení (Sak, Saková, 2004). Drogově závislí ztrácejí sebekontrolu a jsou schopni páchat činy, jichž by se jinak nedopustili.

3. 2. 2 Alkoholismus

Alkohol (etylalkohol) patří celosvětově k nejstarším a nejrozšířenějším drogám. Je to opojná látka vznikající kvašením převážně ovoce či obilovin. Společnost alkohol akceptuje a dalo by se dokonce říci, že společenské vnímání je proalkoholní. Konzumace alkoholu je zahrnována do většiny lidských rituálů, které provázejí člověka od narození po smrt. Odmítnutí konzumace alkoholu mnohdy vzbuzuje nežádoucí pozornost a neadekvátní reakce. Právě tyto rituály spojené s konzumací alkoholu mají svou vysokou nebezpečnost pro oslovení dospívající mládeže.

Alkoholismus je jev nebezpečný jak z hlediska jedince, tak i celé společnosti. Z hlediska jedince pití alkoholu ve zvýšené míře škodí zdraví, je uváděn jako velmi častá příčina řady vážných onemocnění. Z hlediska společenského představuje značné riziko v souvislosti s vysokým podílem na výskytu trestné činnosti, častých úrazech, dopravních nehodách, ale i se soužitím především v rodině, sousedství či na pracovišti. Zvláště nebezpečný je alkohol pro dětský organismus, kde i malá dávka může vyvolat nebezpečné otravy.

Studium závislosti na alkoholu umožnilo vytvořit typologii, do níž jsou zahrnovány osoby konzumující alkoholické nápoje (Štáblová in Novotný, Zapletal, 2008). Typ alfa nevede k progresi, ale nedisciplinované pití způsobuje společenské problémy. U typu beta se projevuje somatické poškození, ale není patrná závislost. Typ gama je charakterizován čtyřmi stádii vývoje návyku. Typ delta má stabilní hladinu

alkoholu v krvi, při níž projevy intoxikace nebývají časté. Pro typ epsilon je příznačné kvartální pití, které provází duševní choroby.

Třebaže u dospívající mládeže zpravidla nemůžeme hovořit o vyvinuté závislosti, dochází u ní k upevňování pozitivního vztahu ke konzumaci alkoholických nápojů. Rituál přípitku na zdraví je symbolem dospělosti a účasti na dospělém životě. Odklad účasti v této aktivitě vytváří napětí a snahu tuto bariéru odstranit. Pokud se dítě nedostane k jiným projevům dospělosti a nevytvoří se včas jiné rituály vedoucí k projevu dospělosti, pak rituál pití je velmi snadno dosažitelný. Pouhá napodobenina rituálu je nebezpečím především pro děti do věku šesti let.

Uvádí se, že čím mladší jedinci pijí alkohol, tím větší je riziko u nich přechodu na jiné drogy. Řada výzkumů ukazuje, že přes 60 % školní mládeže přichází do styku s alkoholem, přičemž k prvním kontaktům dochází často již v období předškolním. Nejfrekventovanějším prostředím, kde s ním přichází dítě do styku, je rodina (<http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tiskove-zpravy/konzumace-alkoholu-detmi-a-mladezi-je-u-nas-castym-jevem-76255/>).

Obrázek 3: Mezi mládeží oblíbené ovocné limonády s obsahem alkoholu – tzv. alcopops

Pramen: <http://www.jugend.a-connect.de>

Postoj mládeže k alkoholickým nápojům se vyvíjí od ranného dětství výrazně podle postojů, které zaujímají k alkoholu jejich rodiče nebo jiné osoby, jimž jsou svěřeny do výchovy. Mládež, která má vytvořený pozitivní vztah ke zneužívání i nadužívání alkoholu, obvykle tvrdí, že pití alkoholu je její ryze soukromou záležitostí.

Ze studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) je zřejmé, že dvě třetiny českých dětí požívají alkoholické nápoje ještě před dosažením třináctého roku. 48 % šestnáctiletých bylo v posledním roce alespoň jednou opilý, zatímco evropský průměr činil 39 %. Místem, kde nejčastěji pijí alkohol, jsou bary nebo hospody (35,2%) a diskotéky (29,9 %), což je zvláště zářející jev, protože v České republice je ze zákona zakázáno podávat alkohol osobám mladším 18 let. Dále studenti konzumují alkohol doma (25,1 %) nebo doma u někoho jiného (17,8 %).

Průzkum „Mládež a drogy, Brno 2011“, realizovaný za podpory neziskové organizace A Kluby ČR, ukázal, že ve skupině dětí od 11 do 15 let má zkušenost s pravidelnou konzumací alkoholu 19,5 % z nich, u mladistvých činil tento podíl 30 %. Za nejčastěji užívaný alkohol dospívající označili pivo (49,3 %), dále víno (26,0 %) a lihoviny (24,6 %). 63 % žáků brněnských škol zajde jedenkrát týdně na jedno až tři piva, 42 % v tomto časovém intervalu vypije 2 deci vína (<http://www.ordinace.cz/clanek/jedenactiletym-detem-nabidnou-cigaretu-a-alkohol-i-rodice/>).

3. 2. 3 Tabakismus

Tabakismus je rovněž velmi rozšířený typ závislosti. Jeho historie začíná u náboženského kultu Indiánů, odkud se po objevení Ameriky rozšířil do Evropy. Tabák se užívá nejčastěji formou kouření, šňupání a žvýkání. Škodlivost tabáku je dána tím, že obsahuje dehet, kysličník uhelnatý, formaldehyd, arsenid a kyanid, z velkého množství chemických látek v něm obsaženým je návykový pouze nikotin (Mühlpachr, 2001).

Kouření přináší řadu negativních účinků na lidský organismus a je jednou z nejčastějších příčin onemocnění dýchacích cest jako je astma, chronický kašel, záněty a rakovina hrtanu, hltanu a plic. Dále způsobuje srdeční potíže jako je angína pectoris infarkty a hypertenze. Nepříznivé účinky má také na zažívací trakt a způsobuje takové nemoci, jako jsou např. vředové choroby žaludku, dvanácterníku. Tím se podílí na vysoké a předčasné úmrtnosti kuřáků. K nejnebezpečnějším účinkům dochází právě u dětí a mladistvých. První kontakty s cigaretou přitom mají dospívající ještě dříve,

než s alkoholem. Nejčastějším místem, kde k nim dochází, je rodina a prostředí part. Motivem kouření je snaha o uklidnění a větší soustředěnost, ale také zahnání nudy.

Problém kouření je o to závažnější, že se netýká jen samotných kuřáků, ale i lidí v okolí, kteří vdechují jednak vydechovaný kouř a jednak sekundární proud cigaretového kouře z hořící cigarety. V této souvislosti se hovoří o tzv. pasivním kouření. Je nutné si uvědomit, že u jednoletého dítě může být takovéto pravidelné pasivní kouření smrtelné.

Děti a mladiství se stávají závislími na nikotinu velmi rychle, a čím dříve se u nich kuřáctví rozvine, tím horší může zanechat následky na jejich zdravotním stavu. Typickým začátkem pro pravidelné kouření je věk 12 až 13 let.

V roce 2008 byly prezentovány výsledky výzkumu Státního zdravotního ústavu, podle nichž dospívající přecházejí k jiným způsobům tabákové závislosti, zejména prudce vzrostla obliba kouření vodních dýmek. Stále však 21 % mladých lidí ve věku 15 let vykouří pravidelně jednu a více cigaret týdně. Z britské studie zkoumající vliv vykouření první cigarety na 2000 dětí ve věku 11 až 16 let, uveřejněné v roce 2009, zase vyplývá, že 18 % jedenáctiletých dětí, které vykouřily jen jednu cigaretu, se během tří let stalo pravidelnými kuřáky. U dětí, které cigaretu nikdy nevzaly do úst, začalo pravidelně kouřit jen 7 % z nich. Lze tak tvrdit, že předčasné experimentování je velkým předpokladem ke vzniku závislosti na nikotinu, třebaže se projeví až o několik let později (<http://www.tvmedicina.cz/kategorie/psychologie/29-koureni-u-deti>).

3. 3 Nové formy závislostního chování

Jakkoli se v minulosti hovořilo převážně o závislosti v souvislosti s alkoholem a drogami, příp. tabákem, v současné době se závislostní chování intenzivně šíří do dalších oblastí: hracích automatů, sexuálního chování, sledování televize, pracovní činnosti. Odborníci zaznamenávají závislosti na jídle, hubnutí, závislost na sektách, kultech (k přehledu nových forem závislostí viz zejména Sekot, 2010; Nešpor, 2011).

3. 3. 1 Netománie

Netománie vyjadruje závislosť na internetu, pritom jde o špecifiky psychickou závislosť, ktorá sa týka najčastejši vekovej kategórie mládeže. Podstatu a zároveň hlavné riziko netománie lze spáťovať v tom, že väčšina takto závislých ľudí nepotrebuje naplniť své ambície a predstavy v reálnom svete. Reálny svet se tu prolína s virtuálnym prožitkom, a to dokonce cestou fantazijného uspokojení. Internet tedy nabízí člověku subjektivně vysoce oceňovanou „bezpečnou virtuální realitu“, bezpečný svět, ve kterém se může volně pohybovat, aniž by bylo nutno brát na sebe jakákoli rizika či vykazovat postoje zodpovědnosti (Sekot, 2010). V důsledku své závislosti však postupně ztrácí schopnost zodpovědně, koncepčně a efektivně fungovat, žít, pracovat a zejména komunikovat v reálném každodenním světě. Dostává se tak do izolace od vnějšího osvětla.

K rizikovým skupinám této závislosti patří hyperaktivní děti s poruchami pozornosti, děti se sklonem k násilí, mladiství patologičtí hráči, děti s nemocným pohybovým systémem a introvertní jedinci s tendencí zabývat se sebou samým. Patologické zneužívání internetu má zpravidla řadu sociálních dopadů, protože člověk a mladý člověk zejména, který je stížen netománií, u počítače tráví nadměrné množství času a to bez jakéhokoli cíle. Počítač se tak stává náhražkou vzájemné mezilidské interakce a komunikace. Člověk se stává součástí řízené komunikace, ale tuto komunikaci neřídí on, nýbrž počítač. Výsledkem je skutečnost, že jeho výrazové prostředky se snižují, velmi nebezpečné je to hlavně u dětí, které se v určitém věku musí naučit komunikovat s vnějším světem. Počítač tak dětem neumožňuje získat odpovídající sociální dovednosti (Sekot, 2010).

Na vzniku závislosti na internetu se podílejí zejména dva faktory. Oba přímo souvisejí s tím, jak uživatel internetu vnímá sebe a své okolí. Ukazuje se, že lidé, kteří mají tendenci zabývat se sebou samotným, jsou na internetu závislejší než lidé, kteří se soustřeďují spíše na okolní svět. U osob z první skupiny myšlenkové pochody často směřují do oblastí ornamentního zabývání se jejich vztahem k internetu a často toto téma komunikují s ostatními. Stává se, že jsou těmito myšlenkami zaujati natolik, že se dostávají do čím dál bezvýhodnějších postavení. Druhým faktorem, který přispívá ke vzniku netománie, je nízké sebehodnocení a pochybnosti o sobě samém.

Člověku s nízkým sebehodnocením internet nabízí zisk a pozitivní odezvy, které mu umožňují zvýšit si svou osobní prestiž.

Chování člověka postiženého netománií se navenek projevuje nutkavou potřebou neustále prohlížet svou emailovou poštu či bez cíle listovat nabídkami jednotlivých serverů. Myslí na ně i ve chvílích, kdy se zabývá jinými aktivitami a cítí nutkavou potřebu zapnout internet, kdekoli se nachází počítač.

Z nejčastějších rizik spojených s nadměrným užíváním počítače a internetu (ne nutně vystupňovaném ke vzniku netománie), je možno jmenovat (Nešpor, 2011):

- nepřiměřené užívání počítače jako nástroje k práci a trávení volného času
- počítačové hry (zaostávání v sociálních dovednostech, přijímání násilnických vzorců chování, posouvání emoční odolnosti)
- sledování webových stránek s pornografickým obsahem (zpřístupňování intimních údajů do anonymního prostředí, navazování kontaktů pod falešnou identitou)
- účast v internetových diskusních skupinách – „chat“ (zanedbávání reálných vztahů pro mělké a povrchní kontakty po internetu).

Někteří lidé, kteří tráví před televizní obrazovkou dlouhé hodiny, mají obdobné charakteristiky jako tzv. počítačová narkomani. Počátek závislostního chování lze vysledovat v následujících kritériích. U dětí a adolescentů dochází k tomu, že postupně ztrácejí blízké vztahy k vrstevníkům. Volní úsilí závislých je vázáno pouze na objekt jejich závislosti. Jejich emoční vztahy vyhasínají, vyskytují se u nich konflikty s ostatními lidmi, které mají původ v neplnění povinností a závazků. Zvláště patrné je to u dětí a mladistvých, kteří se chovají bez motivu, neeticky, jejich hierarchie hodnot vykazuje egoistické chování, neboť zevní vlivy u nich hrají dominantní roli. Vedle popsaného sociálního aspektu má závislost na televizi i svůj aspekt psychologický, který se sociálním přirozeně souvisí. U člověka klesá schopnost empatie, po zhlédnutí některých filmových scén se mění jeho prožívání. Při sledování agresivních scén se navozuje agresivní chování, po zhlédnutí erotického filmu se zvýší sexuální apetence. Novým poznatkem je skutečnost, že dochází k narušení paměťových stop, které v důsledku prožitku traumatických situací u některých agresivních a stres navozujících scén nemohou být přeneseny a zakódovány do dlouhodobé paměti. Zmiňované sociální

a psychologické aspekty úzce korespondují s biologickými aspekty závislosti na televizi. Děti se často budí ze spaní, mají noční můry, případně si zhlédnuté situace vybavují při hře s ostatními. Výzkumy prokázaly zvýšený výskyt agresivity. Nedostatek pohybu však způsobuje i ochablost kosterního svalstva, vadné držení těla, v důsledku toho trpí páteř i mícha a dostávají se bolesti hlavy. Současně jsou neúměrně zatěžovány oči a narůstá riziko očních onemocnění.

Nejvyšší stádium závislosti zde představuje tzv. Jekyll-Hyde syndrom, kdy se člověk rozštěpí mezi svým osobním životem a kyberprostorem. V České republice je znám případ sebevraždy osmnáctiletého chlapce, který po zjištění, že už nemůže normálně fungovat v realitě, spáchal sebevraždu skokem z pražského Nuselského mostu.

Za jistou podskupinu netománie by bylo možné považovat mobilismus, neboli závislost na mobilním telefonu (Sekot, 2010). Užívání mobilního telefonu se rychle stalo módní záležitostí. Rodiče sice pořizují svým dětem mobil, aby je mohli kontrolovat, ve skutečnosti však mnohdy neví, kde se jejich dítě nachází. Je-li doma, učí se nebo vzdor deklarované informaci marní čas s partou vrstevníků na ulici či v parku.

Skutečnost, že v České republice je prodáno mnohem více mobilních telefonů, než je počet možných potencionálních uživatelů, naznačuje asymetrii mezi příčinami a důsledky mobilního telefonování. Telefon není u dospívající mládeže prostředkem komunikace, nýbrž nepřírozeným nástrojem kompenzace uvědomělé či neuvědomělé absence přirozených mezilidských vztahů a harmonizující komunikace. Při ztrátě možnosti komunikace po telefonu u nich roste pocit napětí, zoufalství až deprese. Nadužívání možnosti mobilní komunikace se stává obsedantní formou závislosti.

Například ze španělské studie úřadu dětského ombudsmana z roku 2009 vyplývá, že 30 % osob ve věku 11 až 17 let se cítí „extrémně utlačováno“, pokud jim někdo vezme mobilní telefon. Kvůli závislosti na internetu zde byly hospitalizovány desítky dětí (<http://www.munimedia.cz/prispevek/nebezpeci-je-na-kazdem-virtualnim-kroku-1591/>).

3. 3. 2 Gambling

V posledních letech došlo k nárůstu dalšího sociálně patologického jevu u dospívající mládeže – tzv. gamblingu, tedy patologického hráčství. Je zařazeno pod označením návykové a impulzivní poruchy. Pro patologické hráčství jsou charakteristické časté, opakované epizody hráčství, které dominují v životě jedince a vedou k poškození sociálních, pracovních, materiálních a rodinných hodnot a k zadlužení. V průběhu hraní dochází k výskytu některých průvodních a typických znaků chování, jako podrážděnost a neklid při pokusu přestat nebo přerušit hraní, permanentní snaha o získání stále vyšších částek peněz na hraní, zaujetí hráčstvím projevující se opakovaným prožíváním situací hry a plánováním dalších způsobů hraní a obstarávání peněz na hru. Páchání trestné činnosti za účelem získání peněz na hru, lhaní členům rodiny z důvodu zastírání hráčské závislosti, spoléhání na ostatní v případě nápravy, špatná reputace atd., to vše je důsledkem tohoto jevu.

Anglický výraz „to gamble“ v širším významu znamená podstoupit určité riziko ve snaze něčeho dosáhnout. Pravděpodobnost neúspěchu je přitom vždy mnohokrát vyšší, než naděje na úspěch či výhru. Gambling se v zásadě dělí na legální, tedy uzákoněný, a nelegální, který je v rukou organizovaného zločinu. Zbavit se závislosti na herních automatech je možné pouze za odborné pomoci cestou optimálního způsobu léčení, spojeného zpravidla s hospitalizací patologického hráče. Přitom však zásadní úlohu sehrává perspektiva možností a mezí návratu do běžného života naplněného působením rodiny, přátel, činností práce jako ochrany před zničující osamělostí vedoucí k recidivě hráčské závislosti.

Obrázek 4: Výherní hrací automaty umístěné v provozovně bez dohledu

Pramen: <http://www.zlinsky.denik.cz>

Diagnostika patologického hráče je podle Světové zdravotnické organizace dána při naplnění těchto kritérií (Nešpor, 2011):

- během období nejméně jednoho roku se vyskytnou dvě nebo více epizod hráčství
- epizody nejsou pro jedince výnosné, ale opakují se přesto, že vyvolávají tíseň a narušují každodenní život
- jedinec popisuje silné puzení ke hře, které lze těžko ovládnout, a hovoří o tom, že není schopen silou vůle hře odolat
- jedinec je zaujat myšlenkami a představami hraní a okolnostmi, které tuto činnost doprovázejí.

V polovině devadesátých let bylo v České republice zjištěno, že zkušenost s hazardní hrou má polovina dospívajících chlapců ve věku 16 – 17 let. Na základě studie ESPAD, provedené v roce 2007, je možno učinit závěr, že denně nebo téměř denně hazardně hraje 1,1 % chlapců ve věku 16 let a dalších 1,3 % hraje přibližně jednou týdně. U části těchto dospívajících již může docházet k rozvoji patologických forem hráčství (http://www.drnespor.eu/Adol_g.doc).

4. Prevence antisociálního chování dospívající mládeže

4.1 Obecně o prostředcích prevence antisociálního chování

Reakce společnosti na antisociální chování je ovlivňována zejména charakteristikou deviantního chování, charakteristikou pachatele (subjektu), charakteristikou společnosti, v níž se deviantní chování objevuje, jakož i charakteristikou situace, v níž deviantní chování probíhá. Ve vztahu k tématu této práce můžeme konstatovat, že jsou to právě zvláštnosti na straně subjektu – zde dospívajícího jedince, které více než jinde (tj. tam, kde je subjektem dospělá osoba) ovlivňují prevenci antisociálního chování.

V politice státu (společnosti) uplatňované vůči delikventní mládeži se lze setkat s několika rozdílnými přístupy na to, jaká opatření jsou efektivní (Kuchta, Válková, 2005). Přístup „get tough“ klade důraz na tvrdou a přísnou reakci na antisociální chování, příkládá velký význam odstrašujícím účinkům sankce. Pokud se nebude aplikovat i v případě masové a bagatelní delikvence mládeže, bude to mít negativní dopady z hlediska účinnosti generální prevence, snížení právního vědomí a vzniku pocitu beztrestnosti. Naproti tomu přístup „label approach“ poukazuje na nežádoucí stigmatizaci dospívajících jedinců, přísné potrestání u nich vyvolá pocit křivdy a bezpráví. Následně se ztotožňují s názorem, že jsou „jiní“ než ostatní, a proto posilují svůj nepřátelský postoj vůči společnosti, která je takto označila. Koncepce „radikální non-intervence“ potom vychází z toho, že kriminalizace mnoha projevů antisociálního chování mládeže má škodlivější následky a působí jako kriminogenní faktor, než kdyby takové jednání bylo ignorováno.

Prevence jako součást kontroly antisociálního chování má dvě vzájemně podmíněné stránky. Je to za prvé zjištění příčin a podmínek, které napomohly spáchání takového skutku a za druhé přijetí opatření k jejich odstranění. Prevence z konceptuálního hlediska je pojem latinského původu a znamená „opatření“ učiněná předem, včasnou obranu či předcházení. Primární nebo také generální prevence se týká nejvšeobecnějších podmínek předcházení vzniku antisociálního chování, sociálně deviantního jednání a vzniku závislostí. Realizátory primární prevence jsou rodina,

škola, školské výchovné zařízení, masmédiá a jiné odpovídající instituce. Sekundární prevence – neboli též selektivní či adresná – znamená předcházení vzniku, rozvoje a přetrvání těchto jevů u osob, které jsou vystaveny velkému nebezpečí podlehnout antisociálnímu chování. Sekundární prevence je zaměřená na ohrožené skupiny. Realizace sekundární prevence patří do působnosti psychologických, zdravotnických, sociálních a edukačních institucí. A konečně terciální prevence (indikovaná) představuje činnost zaměřenou na předcházení recidivy, trvalého zdravotního a sociálního poškození. Má za cíl předcházet zhoršení stavu, je součástí dlouhodobého resocializačního procesu a uskutečňuje se na profesionální úrovni prostřednictvím odborných pracovníků resocializačních zařízení.

Vedle této klasifikace lze rozlišit prevenci specifickou, týkající se jednotlivých projevů antisociálního chování. Na druhé straně nespecifická prevence představuje působení směřující k celkovému formování osobnosti mladého člověka ve smyslu zdravého životního stylu, tedy osobnosti schopné odolávat nejrůznějším ohrožením a negativním vlivům.

V této souvislosti se používá i další termín – mající původ v medicíně – terapie. Jde o činnost zaměřenou na obnovení, zlepšení, ozdravení určitého sociálního stavu, ve kterém se klient nachází. Stále častěji se objevuje také pojem socioterapie, která se chápe jako poskytnutí danému objektu možnosti vytvoření sociálních kontaktů příznivých pro udržení nebo znovu vytvoření jeho přiměřeného sociálního chování. Úkolem je posílit, obnovit a udržet zájem mladého člověka o reálný společenský život a reálné vztahy v něm. K tomu je zapotřebí intenzivního využívání sociálních sil okolí dané osoby.

Dalším komponentem prevence (chápané v širokém slova smyslu) je reedukace, v níž se s použitím komplexního systému metod pedagogicko-psychologických, sociálně terapeutických, léčebných a právních, usiluje o takové změny chování, které by odpovídaly uznávaným společenským normám. Reedukací se míní nejen blokování určitých reakcí, odstraňování nežádoucích projevů, ale i vytváření návykové struktury, nových modelů jednání, zvýšení aktivity. Převýchova na jedné straně ruší staré a špatné, a na druhé straně rozvíjí a upevňuje nové. Resocializace pak obsahuje souhrn určitých postupů, kterými se upravují společenské vztahy, obnovují narušené praktické

schopnosti a dovednosti i možnosti seberealizace postiženého mladého člověka. Zde můžeme hovořit i o sociální rehabilitaci, jako o soustavě sociálních, ekonomických, pracovních, pedagogických, psychologických a kulturně-výchovných opatření, která jsou zaměřená na předcházení vzniku dočasné či trvalé ztráty pracovní schopnosti a na účinné a včasné navrácení takových to vyřazených lidí do společnosti.

4. 2 Prevence sociálních deviací ve školním prostředí

Je zřejmé, že v současné situaci, ve které se naše školy nacházejí, není možné zabezpečit, aby každá z nich disponovala školským psychologem, speciálním pedagogem, sociálním pedagogem nebo sociálním pracovníkem, příp. příslušníkem policie (Mühlpachr, 2008). Perspektivněji je však třeba dosáhnout, aby každá škola, resp. obvod měla aspoň dva z těchto odborníků, kteří by svým působením mohli mnohé problematické situace řešit a hlavně jim předcházet. Primární prevence by měla působit profylakticky, v rámci celé společnosti je potřebné přijmout taková opatření a vytvořit takové podmínky, aby se zabránilo vzniku určitého negativního jevu. Prevence záškoláctví a krádeží by měla spočívat ve vybudování, resp. posílení citových pout dítěte k rodině. Nevyhnutelná je též neformální spolupráce rodiny, školy, pedagogicko-psychologické poradny. Dokonalé poznání osobnostních zvláštností žáků a jejich prostředí je významnou podmínkou předcházení záškoláctví. Sekundární prevence má zabránit přetrvávání relativně lehkých poruch a jednání a vzniku poruch sociálního a psychického vývoje. Jde o komplexní péči o děti a mládež s poruchami chování – od výchovných problémů v rodině přes porušování veřejného a školního řádu, až po porušování ustanovení daných v legislativě. Důležitá úloha ve školách v této oblasti přísluší třídním učitelům. Jde v podstatě o soustavné, dlouhodobé poznávání, sledování a vyhodnocování vývoje a projevů žáků. Tuto činnost by měl učitel vykonávat za metodické pomoci výchovného poradce a pracovníků pedagogicko – psychologických poraden, resp. za jejich aktivní účasti. Při poznávací a diagnostické činnosti je velmi důležitá nejen kvalitní dokumentace o samotných žácích, ale i o výchovných opatřeních, které byly stanoveny.

Sociálně patologická pomoc při řešení deviantního chování znamená pomoci dětem a mládeži prostřednictvím výchovy k tomu, aby byly schopné samostatně

rozhodovat a zodpovědně konat. V této souvislosti hovořím o dvou rovinách. Na individuální úrovni musí výchova směřovat k vytváření žádoucích návyků. Pomáhat žákovi vytvářet jiné sociální vztahy a plánovat jeho pozitivní perspektivu. Na celospolečenské úrovni je potřebné pomoci odstranit vzniklou situaci, zvýšenou pozornost věnovat dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí, na úrovni školy vytvořit atmosféru umožňující zažít úspěch a ocenění.

Úkolem školní prevence je co nejdříve rozpoznat příznaky osobních nebo sociálních problémů dětí a mládeže. Podporovat rozvoj pozitivních vztahů, usměrňovat děti tak, aby dokázaly zvládat své emoce a řešit konflikty. Důsledně vést žáky k osobní odpovědnosti za svá rozhodnutí. Řešení šikanování v konkrétním žakovském kolektivu je otázkou hledání a nacházení optimálních způsobů pomoci obětem i šikanujícím jednotlivcům. Zdrojem užitečných informací pro učitele je pozorné sledování dění ve třídě. Musí se soustředit na vztahy mezi dětmi, konflikty, stupeň spolupráce a rivality. V sociální skupině, ve které předpokládáme výskyt určitých prvků naznačujících šikanování, je třeba zaměřit pozornost na nácvik sociálních zručností, které mohou eliminovat vznik šikanování. Jde zejména o tyto zručnosti: sebeúcta a úcta k druhým, empatie, spolupráce, nenásilné řešení konfliktů, komunikace, nezáujatost a kritické myšlení.

Zodpovědnými osobami pro řešení šikany, záškoláctví i krádeže páchané v prostředí školy jsou metodik prevence a školní psycholog. Jsou to odborníci, jejichž vzdělání a speciální výcvik je opravňuje ke kompetentnímu řešení již vzniklé šikany. Učitel, který se všimne přímých nebo nepřímých znaků šikany u jakéhokoli žáka, by měl považovat za svou povinnost: konfrontovat svá pozorování s ostatními kolegy, co nejdříve oznámit své podezření pracovníkům školního poradenského pracoviště (metoda prevence – školní psycholog) a konzultovat s nimi další postup.

Mimořádnou pozornost si zaslouží problematika šikany, u níž nejčastěji dochází k závadám při jejím řešení. Školní psycholog nebo metodik prevence by měli při řešení šikany dodržovat nejlépe tento postup: mezi čtyřma očima a bez zbytečného rozruchu vyslechnout informátory a svědky. Dále kontaktovat rodiče oběti a konzultovat s nimi výskyt nepřímých znaků šikany a navázat tak spolupráci. Vyslechnout oběť a to citlivě, zcela diskrétně, zaručit bezpečí a důvěrnost informací. Vyslechnout agresory, a to mezi

čtyřma očima, a znemožnit jim vzájemnou domluvu výpovědi. Soustředit se na rozpory v jejich výpovědích, dovést je k přiznání a vzájemnému obvinění. Rovněž individuálně pozvat k jednání rodiče agresorů, svolat výchovnou komisi a dohodnout se na formě potrestání agresorů. Pokud rodiče odmítají spolupráci, je nutné zvážit podání oznámení na OSPOD a Policii ČR. Pozvat rodiče oběti, rozebrat s nimi situaci a domluvit se na navrhovaných opatřeních. Teprve po těchto krocích rozebere pověřený pracovník školy situaci s příslušnou třídou. Vysvětlí žákům nebezpečnost a důsledky šikany, oznámí potrestání viníků. V následujícím období tito pracovníci a zejména třídní učitel třídu pozorně sledují a vyhodnocují výchovné působení.

Při této činnosti je třeba všechny výpovědi svědků, obětí, agresorů, rodičů obětí i rodičů agresorů pečlivě zadokumentovat. Zásadně se šikana neřeší s celou třídou, s třídou se pracuje až nakonec, je nutné omezit konfrontaci obětí a agresorů a odmítnout konfrontaci rodičů. V případě, že se jedná o pokročilou formu šikany – výbuch skupinového násilí vůči oběti, třídní lynčování, měl by následovat postup: případ se přímo předává metodikovi nebo školnímu psychologovi, a pokud nejsou na škole přítomni, postupuje se tak, aby se zabránilo domluvě agresorů na křivé výpovědi, a pokračuje se v pomoci a podpoře oběti.

Vyšetřením konkrétní události ovšem výchovná práce nekončí. Je nutné s agresorem nadále pracovat, soustředit se na jeho vlastní chování, motivy, rodinné prostředí, což je v kompetenci pracovníků školního poradenského pracoviště. V případě potřeby je pro něj třeba zprostředkovat péči pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče nebo jiných odborníků jako klinických psychologů, psychoterapeutů, nebo psychiatrů. Při potrestání agresorů se postupuje v souladu s klasifikačním řádem školy. V mimořádných případech se využívají další opatření, např. ředitel školy doporučí dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení střediska výchovné péče, popřípadě navrhne dobrovolný diagnostický pobyt žáka v místně příslušném diagnostickém zařízení. Ředitel rovněž podá návrh OSPOD k zahájení práce s rodinou, příp. k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu. Pro nápravu situace ve skupině je třeba pracovat s celým třídním kolektivem, nezbytné je vypořádat se i s traumaty těch, kteří přihlíželi, ale nezasáhli (tzv. mlčící většina). Oběť zůstává nadále v pravidelné péči pracovníků školního poradenského pracoviště.

V případě záškoláctví, jako dalšího rozebíraného jevu, je nezbytné prosazovat aktivní přístup školy z hlediska dodržování povinné přítomnosti žáka ve vyučování. Proto je důležité stanovit jasná pravidla omlouvání nepřítomnosti žáka ve škole a jeho průběžné kontroly, ale také odhalovat skryté záškoláctví, omlouvané rodiči, a to ve spolupráci s odbory sociální péče a OSPOD. Stěžejní je však probudit pozitivní motivaci, aby se žák do školy těšil, neboť mu tam budou zprostředkovány zajímavé, dosud neznámé poznatky a vědomosti. Současně s tím je třeba klást důraz na vybudování podněcujícího a přátelského kolektivu dětí.

Pokud se týče prevence krádeží, výchozím prvkem je upozornit žáky a jejich zákonné zástupce na rizikovost nošení cenností a luxusních věcí do školy, zvláště pokud s výukou vůbec nesouvisejí. Žákům je třeba vysvětlit základní pravidla ochrany osobního majetku a vybudovat podmínky k fyzickému zabezpečení věcí, které je nutno do školy nosit. V případě, že ke krádeži dojde, neprodleně se musí nahlásit tato událost odpovědnému zástupci školy, vyhotovit o ní záznam a pokusit se odhalit viníka. S ohledem na výši škody kontaktovat Policii ČR, pakliže by takový skutek naplňoval znaky trestného činu. Zjištěná škoda se vymáhá po zákonném zástupci dítěte, které se krádeže dopustilo. Nedojde-li k vzájemné dohodě, případ je předán k soudnímu projednání.

4. 3 Prevence tradičních patologických závislostí

Základní primární prevence spočívá v omezení nabídky tzv. legálních drog – alkoholu a tabáku osobám mladším osmnácti let. Zejména je nutné zpřísnit státní kontrolu nad prodejem a podáváním alkoholu dospívající mládeži a také usilovat o změnu veřejného vnímání konzumace těchto látek, neboť je nyní bagatelizována. Na straně druhé musí rovněž dojít ke snižování poptávky po alkoholu a tabáku, k čemuž lze využít omezování jejich reklamy, podporování kampaní s projekty orientovanými preventivně, rozvíjení programů zdravotní výchovy a podpory zdravého životního stylu (Kuchta, Válková, 2005).

Koncepce prevence drogové politiky stojí na požadavku, že nelze čekat, až se problém objeví. Je třeba se zaměřit už na děti mladšího školního věku, neboť jejich myšlení patří do stádia „konkrétních logických operací“: akceptují proměnlivost jako základní vlastnost reality, učí se potřebným dovednostem, jsou schopni vycházet s vrstevníky a zapojit se do skupiny, duševně pracovat, uspokojovat své tělesné i duševní potřeby.

V tomto případě je též zdůrazňována práce školních metodiků prevence, kteří realizují tzv. minimální preventivní program. Vedle toho existuje i síť okresních metodiků primární prevence. Jistou roli v protidrogové prevenci plní i krajská pedagogická centra a na krajských úřadech působí krajsští koordinátoři preventivních aktivit.

Protidrogová politika státu vychází ze čtyř základních pilířů: primární prevence, léčba a resocializace, snižování rizik a snižování dostupnosti drog. Mezi specifickými cíli je opakovaně zdůrazněna nutnost snížit spotřebu i dostupnost drog zejména u mladých lidí. Nejblíže k protidrogové prevenci dětí a mládeže má Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Tento resort především nese odpovědnost za primární prevenci. Odpovídá za realizaci preventivních programů ve školách a školských zařízeních, za profesní přípravu pedagogických pracovníků pro účinné preventivní působení při výuce, vzdělávání a výchově dětí a mládeže. V oblasti speciálního školství nese ministerstvo odpovědnost za zabezpečení programu včasné a krizové intervence, léčebně-výchovné péče u dětí a mladých lidí, kteří s drogami experimentují nebo je zneužívají.

Prioritní postavení škol a školských zařízení na poli protidrogové prevence je dáno následujícími skutečnostmi (Kraus, 2010):

- dítě tráví ve škole jednu čtvrtinu až jednu třetinu své denní doby, škola výrazně ovlivňuje jeho životní styl a způsob rozhodování
- první závažné problémy v chování dětí, které zpravidla vyžadují odbornou péči, se nejčastěji objevují na základní škole
- resort školství, mládeže a tělovýchovy disponuje rozsáhlou sítí poradenských služeb

- dítě prezentuje první projevy problémového chování zpravidla mnohem dříve, než se dostává do péče sociální kurately v resortu práce a sociálních věcí
- instituce sociálního resortu (OSPOD, kurátorů) nastupují tehdy, kdy je nutný zásah v rodině a komplexní preventivní aktivity iniciované školským úřadem nebyly dostatečně účinné
- škola či školské zařízení je často jediným prostředím, v němž lze systematicky korigovat pozitivní vliv vrstevníků zejména na neorganizované jedince.

4. 4 Prevence nových forem závislostního chování

V prevenci nových forem závislostního chování má důležité místo nabídka alternativních způsobů trávení volného času, které by dospívající mládeži poskytly příležitost k seberealizaci a zároveň neměly negativní dopad na její životní styl. Je nutné u ní posilovat vědomí, že do neznámého prostředí nemohou sdělovat soukromé údaje. V případě závadových materiálů na internetu (pornografie, hrubého násilí, extremismu) se musí zabránit fungování příslušných serverů a uplatňovat trestněprávní postih vůči jejich tvůrcům a přispěvatelům.

V zájmu omezení přístupu dětí k internetu by rodiče měli používat programy s kontrolou načítaných souborů.

K prevenci problémů s hazardem se u dospívající mládeže používá podobných postupů, jako v případě prevence škod působených návykovými látkami. Využívá se např. práce s motivací, nácvik relevantních sociálních dovedností, dovedností rozhodování a dovedností sebeovlivnění, výuka mediální gramotnosti, nabízení pozitivních alternativ a další postupy. Existuje zde také přesah k počítačové gramotnosti, protože nejrozumnější formy hazardu jsou v dnešní době dostupné i na internetu. Proto by se mělo pracovat s chybami myšlení, např. iluzí kontroly, magickým myšlením, nepochopením zákona pravděpodobnosti nebo iluzí, že by peníze mohly vyřešit veškeré problémy.

4. 5 Profese učitele a kontrola antisociálního chování

Významnou roli v procesu kontroly antisociálního chování dospívající mládeže sehrává kvalifikovaný učitel, který dokáže plnit svou výchovně vzdělávací funkci plnit, jakož i další funkce v rámci prevence a řešení negativní sociálních jevů mezi žáky (text vychází z příspěvku Múhlpachr, 2008; je přizpůsoben praxi zjištěné na Základní škole Kotlářská v Brně).

Prioritní je funkce diagnostická, založená na permanentním pozorování chování a jednání žáka, na sledování jeho reakcí na běžné i stresující situace. Učitel by neměl podceňovat jak nekázeň, agresivní jednání, neadekvátní slovní projevy, tak nekomunikativní postoje, vyčleňování některých žáků z kolektivu. Pozornost by se měla také věnovat snahám žáků o navázání kontaktu s učitelem při hledání pomoci, rady a podpory.

Na tuto práci učitele bezprostředně navazuje jeho poradenská funkce, při níž poskytuje žákům pomoc, podporu a pochopení jejich problémů. Což vyžaduje, aby učitel byl důkladně seznámen s problematikou sociální patologie a znal zásady včasné intervence. Zkušený učitel dokáže navázat spolupráci a součinnost i s dalšími odborníky – specialisty z různých oblastí jako jsou speciální pedagogové, psychologové, psychiatři, pediatři aj. Poradenská práce je podmíněna spoluprací s rodiči.

Nezastupitelná je informační funkce učitele, která provází vztah učitel – rodič. V řadě případů rodiče považují školu za všemocnou instituci, která odpovídá za veškeré vzdělání a výchovu jejich dítěte. Velmi často svalují odpovědnost za jeho patologické chování právě na školu. Tvrdí, že tam se všemu špatnému naučí, že tam jsou kořeny sociálních patologických jevů, jako je kouření, krádeže, experimentování a užívání návykových látek.

Zkušený učitel si je vědom, že musí mít v práci s rodiči velkou míru trpělivosti. K pozitivní spolupráci s rodiči dochází mnohdy až po opakovaných intervencích, neboť rodiče podceňují varovná upozornění. Proto klade v práci s rodiči důraz na intervenční

techniky, jako jsou konzultace, kterými se společně snaží řešit patologické problémy dítěte.

Mezi nejvíce opomíjené patří koordinační funkce učitele ve vztahu učitel – pedagogický sbor. Na tom, jak efektivně pracuje pedagogický sbor, má rozhodující vliv jeho vedoucí – konkrétní ředitel školy. Společnou snahou musí být hledat a aplikovat takové způsoby řešení, které by výskyt nežádoucích jevů eliminovaly. Nejde jen o to, aby škola zasahovala jako instituce svými sankcemi, protože jen tím problém vyřešit nejde. Žák je pouze potrestán a tentýž problém se objevuje nadále, mnohdy vygraduje do závažnější podoby a vede ke zbytečné stigmatizaci žáka. Všichni učitelé by si měli být vědomi, že nevhodným způsobem chování či přístupem k žákům, aniž by si to uvědomovali, mohou přispívat k utváření sociálně deviantních jedinců.

K dobré práci pedagogického sboru přispívá zdravé sociální klima školy i třídy. To přímo závisí na pedagogické kompetenci jednotlivých učitelů, protože sociálně kompetentní učitel je schopen přispívat k utváření sociální komunikace žáků, jež se pozitivně odráží na kvalitě školního sociálního klimatu a jako významnou osobnostní kvalitu ji pak žáci uplatňují i mimo školu.

S otázkou sociální kompetence učitele souvisí také problematika autority ve škole. Je ji třeba chápat jako neustále se obnovující uplatňování učitelovy mocenské pozice, založené na profesní a všeobecně morální odpovědnosti. Přirozená autorita učitele vede k dobrovolnému respektování jeho pozice ze strany žáků. Naopak některé osobnostní rysy učitelů přispívají k napětí v sociálních vztazích a negativně působí na vytváření pozitivního sociálního klimatu třídy a školy. Škodlivá je např. intolerance, dominantnost, orientace na možný chybný výkon. Dítě se pak školy bojí, má úzkostlivé tendence, snaží se vyhýbat úkolům, ztrácí zdravou sebedůvěru ve své schopnosti. To vše se snaží řešit únikem do fantazie, nemoci atd.

Odlišnost od rodinné socializace spočívá především v tom, že zatímco rodina ovlivňuje vytváření základů osobnosti dítěte, škola jej začleňuje do širšího sociálního rámce jako příslušníka společnosti. Dítě se zde učí přijímat autoritu, získává zkušenosti v kontaktu s vrstevníky.

I když obecná představa vidí učitele jako člověka s dobrým vztahem k dětem, konkrétní učitelé mohou být velice rozdílní. Jak známo, někteří učitelé špatně snášejí žáky, které považují za lajdáky či nedostatečně motivované pro školní práci. Další zase nesnášejí ty z nich, které považují za šplhouny nebo žalobníčky. Žáci mohou negativní reakce učitele přímo podporovat svým chováním, protože je to pro ně jediný způsob, jak na sebe upozornit. Učitel může snadno podlehnout potřebě razantně se vypořádat s dítětem, které se chová impulzivně, je neklidné a svým chováním rozkládá celou třídu a znemožňuje jakoukoli práci. Učitel by sice měl své chování ovládat, ne vždy se mu to však daří.

Řada škol pomáhá svým učitelům v jejich výchovné práci i tím, že pro ně organizuje v rámci dalšího vzdělávání odborné semináře a vydává metodické materiály.

Podrobněji jsem zjišťovala pedagogickou praxi ke kontrole antisociálního chování dospívající mládeže v podmínkách Základní školy Kotlářská v Brně. Po dobu čtyř let na této škole praktikují a na základě zkušeností dále dopracovávají účelový bodový systém hodnocení chování žáků, který byl předem projednáván s rodičovskou veřejností. Jeho konstrukce se zdá být prospěšná, a proto považuji za vhodné se o něm alespoň ve stručnosti zmínit.

Přestupky proti vybraným pravidlům, které stanovuje školní řád, jsou obodovány dle následující tabulky. V případě, že žák přestupek spáchá, získá za něj příslušný počet záporných bodů, které se mu přičítají na záznam vedený k jeho osobě (tzv. osobní konto). Naopak při projevech nápravy získává body kladné (těm není v této práci věnována pozornost). Při dovršení stanovené hranice záporných bodů se žákovi ukládá kázeňské opatření. Uděluje se vždy po získání 12 B bodů nebo 8 C bodů (viz tabulky níže), a to v posloupnosti: napomenutí třídního učitele, důtka třídního učitele, pohovor u ředitele školy, důtka ředitele školy, dvojka z chování, trojka z chování.

O průběžném stavu získaných bodů na záznamu je průběžně informován rodič dítěte nebo jiný zákonný zástupce. Uvedený způsob umožňuje ujednotit přístup učitelů k řešení spáchaných přestupků žáků. Na druhé straně žák může podle stavu záznamu sledovat projevy svého chování a změnit jeho tendence.

Tabulka 1: Záporné body v klasifikaci B

Klasifikace	Provinění	Záporné body
B1	nemá žákovskou knížku	1 bod
B2	nemá pomůcky do výuky	1 až 2 body
B3	nemá domácí úkol	1 bod
B4	nemá přezůvky	1 bod
B5	nemá cvičební úbor	1 bod
B6	neplnění povinnosti služby (smazaná tabule, úklid třídy, zamčení třídy, opuštění třídy během vyučování apod.)	1 bod
B7	do 5 pracovních dní nemá podpis v žákovské knížce	1 bod
B8	do 5 pracovních dní nemá omluvenku za 1 den	1 bod
B9	do 5 pracovních dní nemá omluvenku za 2 a více dní	3 body

Tabulka 2: Záporné body v klasifikaci C

Klasifikace	Provinění	Záporné body
C1	žák na chodbě po zvonění před příchodem učitele, pozdní příchod do vyučování	1 bod
C2	svačí, žvýká ve výuce, je na obědě mimo rozpis jídelny, je v jídelně bez zaplacených obědů	1 bod
C3	nedovolené opuštění výuky (opuštění třídy neb školy bez vědomí učitele)	2 až 4 body
C4	nepracuje v hodině, dělá něco jiného než zadal učitel, neplní úkoly, nepíše zápis, vyrušuje v hodině, neuposlechne pokyny učitele, nedovoleně opouští místo v hodině	1 až 4 body
C5	podvod s žákovskou knížkou či známkami, při testu nebo zkoušení	2 až 5 bodů
C6	nekázeň o přestávce, provokace, náznaky agrese	1 až 3 body

C7	manipulace s mobilem či jinou audiovizuální technikou během školního vyučování (včetně fotoaparátu, MP3, MP4, sluchátek v uších atd.)	2 body a uzavření v trezoru a nutné vyzvednutí rodiči
C8	vyhození věci z oken	2 až 5 bodů
C9	vulgárnost, urážky, sprosté výrazy a gesta vůči spolužákům	1 až 3 body
C10	vulgárnost, urážky, sprosté výrazy a gesta vůči dospělým	3 až 10 bodů
C11	fyzické napadení spolužáka – rvačka, agrese	5 až 15 bodů
C12	šikana – fyzické a psychické ubližování, ponižování	15 až 25 bodů
C13	krádež	5 až 15 bodů a vrácení věci nebo finanční náhrada
C14	neúmyslné poškození školního majetku, cizí věci	1 až 3 body a vrácení věci nebo finanční náhrada
C15	úmyslné poškození školního majetku, cizí věci (kresby a rytiny na zdech či nábytku, neopravitelné poškození)	2 až 5 bodů a vrácení věci nebo finanční náhrada
C16	alkohol, cigarety a jiné zakázané látky – držení a nošení do školy a v jejím bezprostředním okolí a na akcích školy	7 až 15 bodů
C17	alkohol, cigarety a jiné zakázané látky – užívání a distribuce ve škole a v jejím bezprostředním okolí a na akcích školy	15 až 30 bodů
C18	nošení nebezpečných předmětů do školy	3 až 5 bodů
C19	každá neomluvená hodina / každý neomluvený den	3 body / 10 bodů
C20	nevhodné chování na mimoškolní akci	1 až 5 bodů

5. Sociálně-právní ochrana dětí

5.1 Postavení a úkoly orgánu sociálně-právní ochrany dětí

System sociálně-právní ochrany dětí je možno přiřadit ke kontrole antisociálního chování dospívající mládeže, vycházíme-li zejména z jeho funkce regulativní. Existuje celá škála právních norem, jejichž podstatou je prosazovat ochranu dětí před takovými jevy, jež by se daly podřadit pod zkoumanou problematiku antisociálního chování, ať z odvětví práva veřejného či soukromého. Kromě níže představeného zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, se jedná zejména o trestní zákon, trestní řád, zákon o soudnictví ve věcech mládeže, občanský zákoník, občanský soudní řád, zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, zákon o opatřeních k ochraně před škodami způsobenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami, zákon o sociálním zabezpečení, zákon o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení a další.

Vzhledem k tomu, že podle čl. 10 Ústavy jsou uzavřené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament ČR souhlas a jimiž je Česká republika vázána, součástí českého právního řádu, v potaz musí být brány i takové mezinárodní dokumenty, jako je Úmluva o právech dítěte, Úmluva Mezinárodní organizace práce o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce, Evropská úmluva o výkonu práv dětí, Evropská úmluva o uznávání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a obnovení výchovy dětí, Evropská úmluva o právním postavení dětí narozených mimo manželství, Evropská úmluva o osvojení dětí, Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí, Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, Úmluva o vymáhání výživného v cizině, Úmluva o uznání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti aj.

Sociálně-právní ochrana dětí – chápaná jako součást ochrany rozsáhlého souboru práv a oprávněných zájmů dítěte – slouží k zajištění práva dítěte na život, jeho příznivý život, na rodičovskou péči a život v rodině, na identitu dítěte, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, na vzdělávání, zaměstnání, ochranu před tělesným nebo duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním či vykořisťováním. Ochrana dítěte je

samozřejmě prosazována více právními předpisy, nicméně do popředí vystupuje právě zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který je jakousi základní normou upravující tuto oblast. Ve smyslu § 1 tohoto zákona sociálně-právní ochrana dětí zahrnuje zejména ochranu práv dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny.

Za ústřední princip, na němž je sociálně-právní ochrana vybudována, se považuje zájem dítěte a jeho blaho. Zájem dítěte nelze podřadit zájmům jiným, jakými jsou např. zájmy rodičů, rodiny, státu apod. (Novotná, Burdová, 2007). Zájem dítěte musí být základním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnyými orgány. Je posuzován nejen z hlediska momentální citové orientace dítěte, ale především z hlediska jeho dlouhodobého zdravého psychického vývoje. Blaho dítěte je určováno tím, aby stát zajistil dítěti alespoň minimální standard ochrany a péče.

Okruh dětí, k nimž sociálně-právní ochrana směřuje, je vymezen v § 6 zákona č. 359/1999 Sb. tak, že jde o děti, jejichž rodiče z vážných objektivních nebo subjektivních důvodů neplní nebo nemohou plnit, nebo nedostatečně plní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, příp. povinnosti jiných osob, které jsou odpovědné za výchovu dítěte, vyplývajících ze svěřeni dítěte do jejich péče. Takový výčet je pouze demonstrativní, a proto orgány sociálně-právní ochrany dětí mohou zasáhnout i v jiných odůvodněných případech, zvláště ve vztahu k dětem zanedbávaným a týraným a dětem s poruchami chování.

K předcházení problémů v rámci sociálně-právní ochrany dětí je stanovena preventivní a poradenská činnost. Zde je příslušným orgánům uložena povinnost vyhledávat ohrožené děti, působit na rodiny a projednávat s nimi zjištění, oznamovat určité skutečnosti a přijímat opatření k nápravě a pomáhat k odstranění problémů. Lze ukládat výchovná opatření k donucení plnění povinností vyplývajících z rodičovské zodpovědnosti a odstranění nedostatků ve výchově. Je možné napomenout vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, které narušují jeho řádnou výchovu, stanovit nad nezletilým dohled a provádět jej za součinnosti školy, občanských sdružení v místě

školy nebo na pracovišti a uložit nezletilému omezení, které zabrání škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodným. Napomenutí se užívá tam, kde lze předpokládat jeho účinnost, tedy jestliže je dítě ve věku, že pochopí jeho obsah a význam, a je schopno svoje jednání ovládnout. Napomenutí se ukládá rovněž rodičům a třetím osobám, pokud určitým způsobem narušují řádnou výchovu dítěte. Dohledem se rozumí pravidelné sledování podmínek, v nichž dítě žije. Rozhodnutí o uložení omezení směřuje zejména k zákazu navštěvovat restaurace, bary, diskotéky, herny a jiná zařízení, která neskýtají záruku pozitivního vlivu na dítě s ohledem na prostředí a návštěvníky.

Orgán sociálně-právní ochrany dětí plní úkoly v souvislosti s osvojením dítěte, podává návrhy na omezení, pozastavení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti, o nichž rozhoduje soud. Tomuto orgánu rovněž náleží pravomoc k podávání návrhů na nařízení ústavní výchovy, na prodloužení nebo zrušení ústavní výchovy a na svěření dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, na prodloužení doby trvání tohoto svěření a na zrušení rozhodnutí o svěření dítěte do tohoto zařízení. Podává podněty k rozhodnutím o výchově dětí podle občanského soudního řádu, tj. k rozhodnutí nebo schválení dohody o výchově nezletilých dětí a o úpravě styku s nimi anebo o výkonu rozhodnutí o navrácení dítěte, a poskytuje součinnost soudu. Orgán sociálně-právní ochrany dětí je činný v případě, že se dítě ocitne bez péče přiměřené jeho věku, zejména v důsledku úmrtí rodičů nebo jejich pobytu ve zdravotnickém zařízení, a je povinen zajistit takovému dítěti neodkladnou péči. Jestliže se dítě ocitlo bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny, je určený orgán sociálně-právní ochrany dětí povinen podat neprodleně návrh soudu na vydání předběžného opatření podle zákona o rodině. A konečně se také podílí na zprostředkování osvojení a pěstounské péče.

Z hlediska institucionální výstavby jsou k zajištění výkonu sociálně-právní ochrany dětí zřizovány specializované orgány, jimiž jsou obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, krajské úřady, Ministerstvo práce a sociálních věcí a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují taktéž obce a kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí a další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně právní ochrany pověřeny, které však nejsou orgány sociálně-právní ochrany dětí. V orgánech sociálně-právní ochrany

dítěte pracují zejména kurátoři pro mládež, zabývající se dětmi a mladistvými, kteří mají výchovný problém, a sociální pracovníci, řešící závadové situace v rodinách.

Starostou obce s rozšířenou působností je zřizována komise pro sociálně právní ochranu dětí jako zvláštní orgán obce podle zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů, jakož i podle § 38 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, určený k výkonu přenesené působnosti na svěřeném úseku. Tato komise zejména koordinuje výkon ochrany na území správního obvodu obce, posuzuje sociálně preventivní programy a vydává k nim stanoviska.

Krajské úřady provádějí kontrolní a metodické činnosti a proces zprostředkování náhradní rodinné péče, rozhodují o udělení pověření k výkonu sociálně-právní ochrany dětí fyzickými a právníckými osobami a také rozhodují o státním příspěvku pro zřizovatele zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Ve vztahu k obecním úřadům a obecním úřadům obcí s rozšířenou působností plní krajské úřady funkci nadřízeného kontrolního orgánu a funkci odvolacího orgánu, příslušného pro přezkum rozhodnutí vydaných obecními úřady a obecními úřady obcí s rozšířenou působností ve správním řízení.

Ministerstvo práce a sociálních věcí vystupuje jako ústřední orgán sociálně-právní ochrany dětí, a proto řídí výkon státní správy na tomto úseku. Rovněž vykonává funkci kontrolního a odvolacího orgánu ve vztahu ke krajským úřadům, zajišťuje na druhém stupni agendu zprostředkování náhradní rodinné péče a vede celostátní evidenci fyzických a právníckých osob pověřených výkonem sociálně-právní ochrany dětí. Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně je správním úřadem s celostátní působností, jemuž přísluší řešení otázek ochrany dětí ve vztahu k cizině, přičemž je podřízen ministerstvu. Na základě pověření vydaného krajským úřadem mohou plnit vymezené úkoly v sociálně-právní ochraně dětí také nestátní subjekty, např. nadace, občanská sdružení, církve a další právnícké a fyzické osoby.

5. 2. Orgán sociálně-právní ochrany dětí městské části Brno-sever

Místní příslušnost OSPOD se určuje podle trvalého pobytu dítěte, jehož se situace v této agendě týká. Pro děti mající trvalé bydliště na území městské části Brno-sever je činný Úřad městské části Brno-sever, odbor sociálních věcí a zdravotnictví, oddělení sociálně právní ochrany dětí. V současnosti zde pracuje celkem 10 osob, a to na pozicích sociálních pracovníků (6 osob) a kurátorů pro mládež (4 osoby). Příslušní pracovníci mají dotčené území rozděleno do obvodů podle jednotlivých ulic. Každé ulici je přidělen jeden sociální pracovník a jeden kurátor pro mládež.

Městská část Brno-sever je součástí statutárního města Brna a tvoří ji katastrální území Černá Pole, Husovice, Lesná, Soběšice a Zábrdovice (část). Jedná se o oblast tvořenou jak rodinnou a činžovní zástavbou, tak panelovým sídlištěm, rovněž i vesnickým prostředím. Počtem obyvatel zaujímá druhé místo mezi brněnskými městskými částmi, přestože rozlohou je až na místě sedmém. Taktéž z hlediska složení obyvatel je tato městská část rozmanitá: nejen věkovou strukturou, ale i etnickým složením.

Z výkazu o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2010 (srov. tabulky níže) vyplývá, že na jednoho pracovníka OSPOD městské části Brno-sever připadá zhruba 250 evidovaných případů. V péči kurátorů pro mládež jsou častěji zastoupeni mladiství, než děti mladší 15-ti let. Klientů z řad chlapců je téměř dvojnásobný počet, než dívek. Nejvíce klientů pochází z neúplných rodin. Podle typu řešených případů převažují výchovné problémy a trestná činnost. Z hlediska sledované činnosti největší počet představují děti s nařízenou ochrannou a ústavní výchovou, s čímž koresponduje i nejvyšší počet návštěv OSPOD.

Přehled o výkonu sociálně-právní ochrany dětí v městské části Brno-sever za rok 2010:

Tabulka 3: Počet případů evidovaných orgánem sociálně-právní ochrany dětí

	Celkový počet evidovaných případů	z toho tzv. „živých“
Počet případů	2475	1123

Tabulka 4: Klienti kurátorů pro mládež

	Celkem	z toho			
		děti do 15 let		mladiství	
Počet evidovaných	492	161		331	
		dívky	chlapci	dívky	chlapci
		74	87	112	219

Tabulka 5: Rozdělení řešených případů podle jejich typu

	Celkem	z toho					
		děti do 15 let	dívky	chlapci	mladiství	dívky	chlapci
Trestná činnost	145	63	23	40	82	5	77
Přestupky	83	x	x	x	83	30	53
Výchovné problémy	173	81	28	53	92	26	66
Dohledy	15	9	4	5	6	0	6
Uložená výchovná opatření mladistvým	42	x	x	x	42	4	38
Opatření uložená dětem mladším 15let	9	9	2	7	x	x	x
Návrh na předběžné opatření	11	7	2	5	4	3	1
Návrh na ústavní výchovu	8	6	3	3	2	1	1

Tabulka 6: Rodinné zázemí klientů kurátorů pro mládež

	Úplná rodina	Neúplná rodina	Nová rodina	Rodina s druhem (družkou)	Ostatní	Ústavní výchova
Počet klientů	101	169	43	135	9	35

Tabulka 7: Sledování výchovy, výkonu dohledu, návštěvy

OSPOD sleduje děti	Počet návštěv	Počet dětí k 31. 12. 2010
V ústavní a ochranné výchově	498	122
Ve výkonu vazby nebo výkonu odnětí svobody	30	6
V péči jiných fyzických osob než rodičů	114	38
Vykonané návštěvy sociálních pracovníků v rodině	1963	3354
Vykonané návštěvy sociálních pracovníků v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc	41	7
Vykonané návštěvy rodičů dítěte, kterému byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova	521	129
Vykonané návštěvy sociálních pracovníků jinde	98	51
Děti, na jejichž výchovu byl stanoven dohled soudem	392	96

6. Výzkum

6.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je vytipovat, popsat a rozebrat antisociální chování u dospívající mládeže a opatření k němu přijímaná v rámci agendy OSPOD.

6.2 Charakteristika výzkumných metod a zkoumaného souboru

Byla zvolena případová studie zaměřená na malou skupinu mladistvých, kteří jsou evidováni v péči OSPOD. K provedení výzkumu byly využity metoda pozorování a dokumentační metoda. Empirické šetření, představující kvalitativní výzkum, umožnilo komplexní dosažení stanoveného cíle práce.

Zkoumaný soubor je zvolen postupem tzv. záměrného výběru. Zahrnuje osoby ve věku 17 – 18 let z agendy OSPOD městské části Brno-sever. Početní kvóta souboru činí 10 případů a byla určena po konzultaci s tamějšími pracovníky, a to i po posouzení dostupnosti a otevřenosti šetřených případů. Dále byla vymezena časová řada ohraničující výběrový soubor – šlo o případy evidované v období 2010 – 2011. Soubor čítal pět chlapců a pět dívek. Ačkoliv prioritní snahou bylo získat co nejaktuálnější poznatky, bylo nutné respektovat rozpracovanost případů a jejich konečnou dostupnost.

Z důvodu zachování ochrany soukromí bylo nezbytné některé citlivé údaje anonymizovat.

6.3 Jednotlivé případy

Pavel (1993)

V evidenci OSPOD od roku 1997.

Rodinné poměry:

Narozen mimo manželství rodičům žijícím v družském soužití. Péče matky o děti byla od počátku problematická, neboť dlouhodobě pobývala ve výkonu trestu. Otec se o děti

staral sám a v roce 1998 mu byly rozsudkem soudu svěřeny do samostatné péče. V téže roce si vzal dosavadní přítelkyni Andreu, s níž a jejím synem Jiřím žije ve společné domácnosti. Pavel má jednu sestru Gabrielu (1992).

Ekonomické poměry:

Matka nyní ve výkonu trestu. Otec vykonává dělnické povolání. Ekonomické poměry rodiny dobré.

Zdravotní poměry:

Trpí hepatitidou typu C, odbornou léčbu nelze realizovat, protože soustavně konzumuje návykové látky.

Bytové poměry:

Žil společně s otcem, jeho manželkou Andreou a s jejím synem a sourozenci v rodinném domě patřícím příbuzným manželky, zde měli k dispozici třípokojový byt. Nyní pobývá převážně u své nevlastní zletilé sestry.

Antisociální chování:

První problémy s chováním se u Pavla objevily v 7. třídě základní školy. Vytvořil závadovou skupinu, dosahoval podprůměrného prospěchu, jeho chování bylo nezvladatelné, ve vztahu k vyučujícím byl drzý a nerespektoval jejich autoritu. Od roku 2008 jeho trestná činnost narůstala. V lednu 2008 se dopustil krádeže mobilu, v březnu napadení kamaráda a vymáhání peněz a v květnu téhož roku poškození zboží a loupeže. OSPOD podal v dubnu 2008 podnět k zahájení řízení o výchovném opatření, v červnu byl na základně předběžného opatření Městského soudu v Brně umístěn do dětského diagnostického ústavu, v září přemístěn do dětského domova se školou a v říjnu mu byl soudem pro mládež za činy jinak trestné uložen dohled probačního pracovníka. Během pobytu v dětském domově se Pavel dopustil několika krádeží, nejprve na majetku učitelky a pak i na majetku spolužáků. Několikrát se také pokusil o útěk, proto byl přemístěn v únoru 2009 na diagnostický pobyt v Základní škole internátní (program zvláštní školy) a v dubnu 2009 vrácen do dětského domova se školou.

Pavel se dostal do vysoce závadové skupiny, která vyráběla a distribuovala pervitin a heroin. Sám návykové látky užíval a postupně začal tyto látky užívat intravenózně.

Dopouštěl se majetkové trestné činnosti a v několika případech byl zadržen policií. Všechny případy byly řešeny jako přestupky. K zajištění před pácháním další trestné činnosti mu byla v srpnu 2009 uložena vazba, v jejímž průběhu se choval řádně a neměl žádné kázeňské problémy. O měsíc později byl odsouzen k trestnímu opatření odnětí svobody v trvání 3 měsíců, které mu bylo podmíněně odloženo na zkušební dobu 18 měsíců. Po zkušební dobu mu byla uložena povinnost řádně vykonávat ústavní výchovu. Po propuštění z vazby nastoupil do výchovného ústavu, odkud opakovaně utíkal a konzumoval návykové látky. Nadále se dopouštěl majetkové trestné činnosti. Uložené trestní opatření bylo proto změněno soudem na nepodmíněné (3 měsíce). Ihned po propuštění opět začal užívat heroin, znovu se stýkal se závadovou skupinou a pokračoval v majetkové trestné činnosti. V září 2010 byl zadržen policií a bylo proti němu vedeno zkrácené trestní stíhání pro majetkovou trestnou činnost. Okresním soudem v Olomouci byl odsouzen ke společnému trestnímu opatření odnětí svobody v trvání 9 měsíců. Trest ve věznici byl ukončen v březnu 2011. Po propuštění se opět nechoval řádně, otce nerespektoval, potuloval se a zneužíval návykové látky – marihuanu, občas i pervitin.

Plán sociální terapie:

OSPOD s Pavlem již několik let intenzivně výchovně pracuje. Docházel na pravidelné motivační pohovory, otec se snažil zpřísnit své výchovné působení a byla mu nabídnuta pomoc psychologická, etopedická, účast v resocializačních a aktivizačních programech. Byla prováděna výchovná péče prostřednictvím ústavní výchovy a terapeutická péče zaměřená na zneužívání návykových látek.

Prognóza vývoje:

Vnitřní postoj k delikventnímu jednání se u Pavla nezměnil. Otec je z jednání syna nešťastný, v závadovém jednání ho nepodporuje, není však schopen jeho chování ovlivnit. V současné době není žádný prostor pro další výchovné působení.

Sociální diagnóza:

Ukazuje se špatná struktura rodiny, matka o něj neprojevuje zájem a stala se špatným vzorem – dlouhodobě pobývala ve vězení. Projevily se špatné výchovné poměry, jako kontraproduktivní se jevila přehnaná péče otce. Antisociální chování bylo podporováno

vlivem závadové skupiny a konzumací návykových látek. Pozitivní stránkou je stálá spolupráce s orgánem OSPOD a zájem otce o výchovu a nápravu syna.

Miroslav (1994)

V evidenci OSPOD od roku 1999.

Rodinné poměry:

Narozen mimo manželství rodičům žijícím v družském soužití. V rodině opakovaně zjištěno domácí násilí ze strany otce. Matka s dětmi několikrát utekla z domácnosti, přebývala v azylových domech, ale vždy se vrátila zpět. Z toho důvodu byly děti svěřeny do péče matky a současně byl stanoven soudní dohled. Situace se opakovala až do roku 2010, kdy otec trvale opustil společnou domácnost. Miroslav má tři sourozence – Romana (1992), Nikolu (1997) a Simonu (2003). Problémy jsou i s nejstarším bratrem, který má dlouhodobé výchovné problémy, dopouští se krádeží a záškoláctví. Byl mu stanoven dohled probačního pracovníka.

Ekonomické poměry:

Matka v současné době na mateřské dovolené s vnukem. Otec je nezaměstnaný, vyživovací povinnost vůči dětem neplní, neprojevuje zájem o rodinu. Příjem rodiny je tvořen pouze sociálními dávkami.

Zdravotní poměry:

Kouření marihuany, intravenózně aplikace heroínu a pervitinu. Diagnostikována hepatitida typu C.

Bytové poměry:

V původním bytu nebylo dlouhodobě hrazeno nájemné, a proto došlo k soudnímu vystěhování. Orgánem OSPOD bylo zajištěno ubytování v domově pro matky v tísni. Matka v tomto zařízení pobývá s nejmladšími dětmi Nikolou, Simonem a vnukem.

Antisociální chování:

První výchovné problémy u Miroslava byly zaznamenány v roce 1999. Dopustil se přestupků proti majetku. Od roku 2007 opakovaně páchá majetkovou trestnou

činnost, v dubnu 2008 trestním příkazem byli rodiče odsouzeni za trestný čin ohrožování výchovy mládeže, podstata skutku spočívala v záškoláctví Miroslava (119 neomluvených hodin), matce byl uložen trest obecně prospěšných prací ve výměře 200 hodin, otci uložen souhrnný trest v délce 12 měsíců. V říjnu 2007 byl Miroslav stíhán pro provinění výtržnictví v azylovém domě za hrubé fyzické napadení dalších dětí. Městským soudem v Brně byl odsouzen k trestnímu opatření obecně prospěšných prací ve výměře 100 hodin. Od dubna 2010 se dostal do závadové skupiny a začal zneužívat návykové látky, zejména kouřil marihuanu a intravenózně si aplikoval heroin a pervitin. Dopouštěl se dalších přestupků proti majetku a takto získané peníze používal na nákup drog. V červnu 2010 byl umístěn na detoxikační oddělení Psychiatrické léčebny Fakultní nemocnice Brno-Bohunice, přesto pokračoval v masivním zneužívání návykových látek. Proto byl v září téhož roku umístěn na detoxikační oddělení PL Černovice, protože však na následnou péči nenastoupil, byl převezen do výchovného ústavu s léčebným režimem drogově závislých. Rozsudkem Městského soudu v Brně z ledna 2011 mu byla nařízena ústavní výchova, v níž se nachází doposud.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvým již několik let intenzivně výchovně pracuje: docházel na pravidelné motivační pohovory, probíhala výchovná péče prostřednictvím ústavní výchovy, terapeutická péče zaměřená na zneužívání návykových látek.

Prognóza vývoje:

Postupně se chování Miroslava zlepšuje. V současnosti je v ústavním zařízení hodnocen kladně, vytvořil si náhled na drogovou kariéru a také na závadové jednání s tím spojené. Rovněž začal vykonávat uložené obecně prospěšné práce.

Sociální diagnóza:

Hlavní závady spočívají ve špatné struktuře rodiny. Otec o něj neprojevuje zájem, v minulosti se proti němu a ostatním členům rodiny dopouštěl agresivního jednání a domácího násilí. Matka péči o děti nezvládala. Také se projevila konzumace návykových látek a vliv závadové skupiny. Jako pozitivní se jeví zájem matky a stálá péče OSPOD.

Lukáš (1993)

V evidenci OSPOD od roku 2004.

Rodinné poměry:

Narozen mimo manželství rodičům žijícím v družském soužití. Vztahy v rodině byly harmonické, rodina funkční, vhodné zázemí a výchovné působení. Lukáš má dva sourozence – Roberta a Milana (oba ročník 1991). U Roberta byly dříve řešeny krádeže a výchovné problémy, nyní se však závadového jednání nedopouští. U Milana je ale situace opačná, užívá návykové látky a je stíhán pro krádeže a napadení.

Ekonomické poměry:

Oba rodiče zaměstnaní, mzdové výdělků nižší, pracovali jako pomocný personál. Ekonomické poměry dobré.

Zdravotní poměry:

Diagnostikována dyslexie a další poruchy učení.

Bytové poměry:

Rodina obývá obecní byt 2+1, třetí kategorie. Otec se dlouhodobě snaží o výměnu bytu, aby se rodina mohla z rizikové lokality města přestěhovat.

Antisociální chování:

Lukáš započal školní docházku na základní škole, protože však učení nezvládal, přestoupil od roku 2006 na zvláštní školu. Od počátku roku 2008 se stal členem závadové party, která se opakovaně dopouštěla loupeží na ženách. V červenci 2008 Městským soudem v Brně byl nad nezletilým stanoven dohled, v srpnu téhož roku byl stanoven dohled probačního pracovníka. Vzhledem k vzornému chování (poškozeným napsal omluvné dopisy a přestal se stýkat se závadovou skupinou) bylo upuštěno od uložení trestního opatření - ústavní výchovy. V září 2009 nastoupil Lukáš na odborné učiliště v oboru automechanik. Výukově však studium nezvládal a proto ho ukončil. Následně znovu začal páchat trestnou činnost. Trestní stíhání za vloupání do rodinného domu, kterého se měl dopustit s otcem a dalšími osobami, bylo však zastaveno. V současné době je vyšetřován v dalších dvou případech krádeží, vina nebyla doposud prokázána. Zaregistroval se na úřadu práce, snaží se formou brigád pracovat

jako pomocník ve stavebních firmách. V srpnu 2009 se stal otcem, vztahy s matkou a dítětem jsou ale špatné. V současné době se s nimi nestýká.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvým již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházel na pravidelné motivační pohovory, byl zpřísněn dohled nad jeho volným časem, rodiče se zavázali k důslednějšímu výchovnému působení.

Prognóza vývoje:

Nyní nemá OSPOD objektivní informace o žádném závadovém jednání. Lukáš je ale trvale pod dohledem, dostavuje se k motivačním pohovorům, radí se, jak řešit obtížnější životní situace.

Sociální diagnóza:

Hlavní závady spočívají v rodinném zázemí, špatný vzor otce a dalších starších sourozenců a k tomu silný vliv závadové skupiny. Dále zjištěny špatné výchovné poměry.

Marek (1992)

V evidenci OSPOD od roku 1998.

Rodinné poměry:

Narozen mimo manželství. Od počátku soužití rodičů byla péče o něj problematická. Od roku 1993 byla matka soustavně napadána svým druhem a vyhazována z bytu. V roce 1995 byly děti umístěny do kojeneckého ústavu a v roce 1996 do dětských domovů. Rodiče s odebráním dětí nesouhlasili, v roce 2000 Městský soud v Brně zastavil řízení o výchovném opatření a ponechal nad výchovou dětí dohled. Po smrti otce v roce 2004 matka nezvládla výchovu a děti byly opětovně umístěny do ústavu. Marek se začal o své mladší sourozence sám starat. Má pět sourozenců - René (1993), Richard (1994), Ladislav (1996), Marie (1998) a Michal (2000). U Reného, Richarda a Ladislava byly řešeny výchovné problémy, krádeže – trestní stíhání.

Ekonomické poměry:

Matka dlouhodobě v domácnosti, rodina zajišťována dávkami státní sociální podpory a péče do výše životního minima. Nyní matka ve výkonu trestu. Otec byl v invalidním důchodu a v roce 2004 zemřel. Ekonomické poměry špatné.

Zdravotní poměry:

Dobré. Nikdy neměl problémy s návykovými látkami.

Bytové poměry:

Rodina obývala byt 1+1, čtvrté kategorie. Nájemné nebylo hrazeno. Rodina byla proto vystěhována, od té doby nebylo zajištěno žádné trvalé bydlení. Přespávali na různých ubytovnách. Od září 2010 zajištěn pronájem bytu společně se sestrou matky.

Antisociální chování:

V minulosti se Marek společně s bratrem a otcem dopustil pytláctví. Navštěvoval postupně několik základních škol, kde byly řešeny jeho problémy se záškoláctvím. V posledním školním roce do školy nechodil vůbec a škola podala podnět k trestnímu stíhání matky. V únoru 2007 byla nařízena ústavní výchova, tam však Marek nenastoupil. Vzdálení příbuzní požádali o jeho svěření do jejich péče a z toho důvodu Městský soud v Brně zastavil řízení o ústavní výchově. Jejich soužití však nefungovalo, a proto byl Marek umístěn zpět do výchovného ústavu, kam opět nenastoupil. Matka v té době usilovala o obnovení výchovy, zaručila se za něj babička. V současné době žije se svojí matkou, je veden na úřadu práce, brigádně pracuje a hledá si zaměstnání na řádnou pracovní smlouvu. Narodila se mu dcera, kterou společně vychovává se svou družkou. Není zaznamenáno, že by se dopouštěl přestupků nebo trestných činů.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvým již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházel na pravidelné motivační pohovory, otec se snažil zpřísnit své výchovné působení, byla mu nabídnuta pomoc psychologická, etopedická a účast v resocializačních a aktivizačních programech. Byla snaha o výchovnou péči prostřednictvím ústavní výchovy.

Prognóza vývoje:

Osobnost Marka není hluboce narušena a intelektové schopnosti jsou u něho na takové úrovni, že při vlastní vnitřní motivaci a podpoře okolí je schopen žít řádným způsobem. Prognóza dalšího vývoje je dobrá.

Sociální diagnóza:

Projevila se nízká sociokulturní úroveň rodiny, neustálé konflikty rodičů a změny výchovného a školního prostředí. Po smrti otce se snažil převzít v rodině otcovskou roli a postarat se o ostatní. Negativní stránky jsou důsledkem agresivního chování v rodině a domácího násilí. Ve volném čase se Marek věnuje hudbě a spolupracuje s divadlem.

René (1993)

V evidenci OSPOD od roku 1998.

Rodinné poměry:

Narozen mimo manželství. Od počátku byly soužití rodičů a péče problematické. Od roku 1993 byla matka soustavně napadána svým druhem a vyhazována z bytu. V roce 1995 děti umístěny do kojeneckého ústavu, v roce 1996 umístěny do dětských domovů. Rodiče s takovým umístěním nesouhlasili, v roce 2000 Městský soud v Brně zastavil řízení o výchovném opatření a ponechal nad výchovou dětí dohled. Po smrti otce v roce 2004 matka nezvládla výchovu a o rodinu se začal starat nejstarší bratr. René má pět sourozenců – Marka (1992) Richarda (1994), Ladislava (1996), Marii (1998) a Michala (2000). U Richarda byly řešeny výchovné problémy a krádeže, ve velké míře také u Ladislava.

Ekonomické poměry:

Matka dlouhodobě v domácnosti, rodina zajišťována dávkami státní sociální podpory a péče do výše životního minima. Nyní matka ve výkonu trestu. Otec byl v invalidním důchodu a v roce 2004 zemřel. Ekonomické poměry špatné.

Zdravotní poměry:

Zdravotní stav negativně ovlivněn zneužíváním návykových látek, zejména heroinem a intravenózní aplikací pervitinu.

Bytové poměry:

Rodina obývala byt 1+1 čtvrté kategorie. Nájemné nebylo hrazeno, rodina byla proto vystěhována, od té doby nebylo zajištěno žádné trvalé bydlení. Od září 2010 zařízen pronájem bytu společně se sestrou matky.

Antisociální chování:

Trvale řešeny kázeňské přestupky. V minulosti se René dopouštěl pytláctví s bratrem a otcem, dále krádeží ve škole a rvaček s dětmi. Od dubna 2006 byl členem skupiny, která se trvale dopouštěla závadového jednání a trestné činnosti – padělání, rvaček, krádeží, agresivních loupeží na seniorech. U Městského soudu v Brně probíhalo několik řízení a opakovaně byl nad René stanoven dohled probačního úředníka. Od školního roku 2006/2007 nezletilý neplnil řádně povinnou školní docházku a agresivně napadal spolužáky. Matku nerespektoval a toulal se, ona sama nebyla schopna ovlivnit jeho chování a zajistit povinnou školní docházku. Proto byl na základě předběžného opatření Městského soudu v Brně umístěn do dětského diagnostického ústavu a poté umístěn do dětského domova se školou. V prosinci 2006 mu byla nařízena ústavní výchova. V roce 2008 bylo proti němu vedeno další trestní řízení a řízení před soudem. Chování Reného se zhoršilo a od května 2008 byl trvale na útěku. V říjnu 2008 byl uložen zpřísněný dohled, který se však v důsledku jeho útěku nerealizoval. Opětné pokusy o nápravu byly neúspěšné. Dopouštěl se trestné činnosti majetkového charakteru a masivně zneužíval návykové láky, zejména heroin. V březnu 2009 nastoupil dobrovolně na rediagnostiku, zpočátku bez problémů. Matka podala návrh na zrušení ústavní výchovy, ta mu byla zrušena v březnu 2010. Nad výchovou Reného byl stanoven dohled. Jeho chování se ale zhoršilo a v květnu téhož roku byl zadržen a umístěn do vazební věznice. V červnu 2010 byl Městským soudem v Brně odsouzen k trestnímu opatření obecně prospěšných prací ve výměře 50 hodin. S OSPOD nespolupracuje, intravenózně si aplikuje pervitin a heroin a páchá majetkovou trestnou činnost. V červenci 2010 byl ve zkráceném řízení odsouzen k trestnímu opatření odnětí svobody v délce 8 měsíců, podmíněně odloženému na zkušební dobu 30 měsíců.

V srpnu 2010 byl opětovně vzat do vazby. V současnosti je ve vztahu k němu vedeno trestní stíhání pro desítky skutků.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvým již několik let intenzivně výchovně pracuje. Využívány byly různé formy jako pravidelné motivační pohovory, výchovná péče prostřednictvím ústavní výchovy, terapeutická péče zaměřená na zneužívání návykových látek.

Prognóza vývoje:

Vnitřní postoj Reného k delikventnímu jednání se nezměnil. Stále zneužívá návykové látky. Několik šancí nevyužil, a proto další výchovné působení je bezúčelné.

Sociální diagnóza:

Hlavní závada spočívá v rodinném zázemí s nízkou sociokulturní úrovní, v neustálých konfliktech rodičů a změnách výchovného a školního prostředí. Projevil se vliv závadové skupiny. Negativní stránky jsou agresivní chování v rodině a domácí násilí.

Natálie (1994)

V evidenci OSPOD od roku 1995.

Rodinné poměry:

Narodila se rodičům mimo manželství z družského soužití. Péče matky byla soustavně nedostatečná. Rodinné poměry byly neuspořádané, oba rodiče požívali alkohol, otec byl v evidenci narkomanů. Otec a matka se toulali po nocích a nechávali děti samotné. V roce 1995 byl nad Natálií stanoven soudní dohled. Situace se nezlepšila a matka v roce 1999 opustila společnou domácnost. Děti zůstaly v péči otce, ten však jejich výchovu nezvládal, denně byl opilý, nechával děti bez dozoru. V roce 2002 jim byla nařízena ústavní výchova. V současné době žije matka s dalším druhem. Matka děti v ústavech nenavštěvuje, je s nimi pouze v telefonickém kontaktu a občas si je bere na nepravidelné krátkodobé pobyty. Otec žije s družkou a o děti projevil zájem. Dal podnět ke zrušení jejich ústavní výchovy. Natálie má sedm sourozenců: Filipa (1992), Josefa (1995), Jakuba (1998), mimo soužití rodičů: Dominiku (2002, zemřela v roce 2004), Lukáše (1987), Dominika (2001), Elišku (2006).

Ekonomické poměry:

Příjem rodiny zakládají příspěvky státní sociální podpory – rodičovský příspěvek od roku 2011. Rodiče evidováni na úřadu práce, občasně vykonávají příležitostné práce. Finančně vypomáhá i přítel Natálie.

Zdravotní poměry:

Diagnostikovány specifické poruchy učení: dyslexie, dysortografie a lehká dysgrafie. Trpí hyperaktivitou, dlouhodobou a hlubokou emoční deprivací, způsobenou nedostatkem rodičovské péče.

Bytové poměry:

Oddělené domácnosti rodičů. Matka bydlí v garsonce a otec v nájemním bytě 2+1. Nyní Natálie žije společně s přítelem a synem u švagrové, kde mají k dispozici jeden pokoj.

Antisociální chování:

Natálie byla umístěna společně se sourozenci do dětského domova, na pobyt se ale těžce adaptovala, měla výchovné problémy a utíkala ze skupiny. Pro svou výbušnou povahu a výchovné problémy byla přeřazena do jiného dětského domova. Dopouštěla se drobných krádeží, toulala se a předčasně zahájila sexuální život. Školní docházka hodnocena průměrně s velkými výkyvy, dopouštěla se porušování školního řádu, vulgarity, sebepoškozování. V listopadu 2008 pro výchovné problémy byla hospitalizována v dětské psychiatrické léčebně. Rovněž byla řešena policií za verbální napadení vychovatele. V srpnu 2009 byla Natálie umístěna do výchovného ústavu a od té doby je trvale na útěku. V dubnu 2010 bylo zjištěno, že je gravidní. Otec byl ochoten se o dceru i její dítě postarat. Po porodu syna v listopadu 2010 byla propuštěna k otci, který požádal o zrušení ústavní výchovy a o svěření do péče do doby její zletilosti. V srpnu 2011 byla u Natálie zrušena ústavní výchova a byla jí přiznána rodičovská zodpovědnost.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvou již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházela na pravidelné motivační a výchovné pohovory, výchovná péče byla realizována prostřednictvím ústavní výchovy. Zajištěny byly pravidelné lékařské prohlídky (včetně antikoncepce).

Prognóza vývoje:

Porodem dítěte se chování Natálie změnilo a snaží se žít tak, aby neohrozila jeho zdraví. Pravidelně dochází na pohovory na OSPOD. V současné době záleží na jejím dalším chování a na pomoci a spolupráci jejich rodičů. S podporou přítele Michala (1983) zvládá výchovu jejich dítěte.

Sociální diagnóza:

Projevila se špatná struktura rodiny, nedostatečná péče a nezáměr matky, nepříznivé výchovné poměry a vliv závadové skupiny. Rovněž užívání alkoholu rodiči, otec navíc bývalý narkoman. Ostatní sourozenci byli umístěni do ústavní výchovy z důvodu zanedbání péče. Matka děti v ústavu nenavštěvuje.

Brenda (1993)

V evidenci OSPOD od roku 1998.

Rodinné poměry:

Narozena z družského soužití. Vyrůstala v úplné rodině s dalšími šesti sourozenci. Rodiče opakovaně projednávání přestupkovou komisí za zanedbání péče o povinnou školní docházku dětí, matka za nesplacené dluhy byla odsouzena k trestu odnětí svobody. Brenda má sedm sourozenců: Julii (1991), Romea (1993), Jesiku (1995), Melanii (1997), Maxmiliána (1999), Ingrid (2002). Bratr Romeo je drogově závislý (čichání toluenu).

Ekonomické poměry:

Otec pracuje pro městský úřad v rámci úklidu veřejných prostranství. Matka je na rodičovské dovolené s vnukem (synem Brendy). Rodina převážně žije ze sociálních dávek.

Zdravotní poměry:

Zdravotní stav Brendy je negativně ovlivněn čicháním toluenu a nitrožilní aplikací heroinu. Byla u ní zjištěna hepatitida typu C.

Bytové poměry:

Rodina bydlí v nájemním domě, v bytu 3+1.

Antisociální chování:

Výchovné problémy byly u Brendy zjištěny od roku 2006: šlo o útěky z domova, nerespektování rodičů, zneužívání toluenu a předčasnou pohlavní aktivitu. Byla také vyslýchána ve věci pohlavního zneužívání. Rodiče byli dvakrát projednáváni za přestupek zanedbávání školní docházky. Na základě rozhodnutí Městského soudu v Brně a žádosti matky, která si stěžovala, že ji dcera nerespektuje a utíká z domova, byla Brenda umístěna v březnu 2007 do dětského domova. Její chování se zde natolik upravilo, že nebyl důvod k dalšímu pobytu. V roce 2009 vzniklo podezření ze zneužívání návykových látek u ní i jejího bratra, proto absolvovala detoxikační pobyt na dětské psychiatrii Fakultní nemocnice Brno-Bohunice. Další hospitalizaci se podrobila v lednu 2010. Chování Brendy se ale nezlepšilo a pokračovala v rozsáhlé aplikaci heroinu, dopouštěla se záškoláctví a zřejmě i prostituce. Léčba závislosti nebyla úspěšná, neboť se dopouštěla opakovaně útěků. V listopadu 2010 následovalo oznámení, že je gravidní, otcem dítěte je Josef, rovněž narkoman. Brenda začala páchat drobné krádeže v obchodních domech. V květnu 2011 porodila syna Kevina, který byl předán do péče babičky, matky Brendy. Opět se dopouštěla zneužívání návykových látek a přestala pečovat o svého syna. Byla umístěna do výchovného ústavu a odsouzena za provinění krádeže a provinění ohrožování výchovy dítěte, za což jí bylo uloženo úhrnné trestní opatření odnětí svobody v trvání 4 měsíců, výkon byl podmíněně odložen na zkušební dobu v trvání 18 měsíců. Bylo uloženo výchovné opatření – dohled probačního pracovníka. V září 2011 znovu otěhotněla.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvou již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházela na pravidelné motivační pohovory, byla realizována výchovná péče prostřednictvím ústavní výchovy, terapeutická péče zaměřená na zneužívání návykových látek.

Prognóza vývoje:

Opakovaně se dopouští závadového jednání, zneužívání návykových látek a finanční prostředky získává trestnou činností. Výchovná opatření a intenzivní intervence v rodině nevedla k nápravě chování.

Sociální diagnóza:

Zjištěna špatná struktura rodiny, špatné výchovné poměry a vliv závadové skupiny a přítele. Špatné zdravotní poměry.

Zuzana (1993)

V evidenci OSPOD od roku 1998.

Rodinné poměry:

Zuzana se narodila z družského soužití rodičů. Rodiče byli opakovaně projednávání přestupkovou komisí za záškoláctví svých dětí. Má pět sourozenců: Veroniku (1986), Michala (1990), Josefa (1992), Simonu (1995), Marka (1998). Michal a Josef jsou sluchově postižení, všichni sourozenci byli projednávání přestupkovou komisí za záškoláctví.

Ekonomické poměry:

Otec i matka jsou evidováni na úřadu práce. Otec odešel ze společné domácnosti a na rodinu nepřispívá. Zuzana žije společně s matkou. Pobírá rodičovský příspěvek a přídavky na děti. Jsou jí rovněž přiznány dávky státní sociální podpory a sociální péče a také dávky hmotné nouze.

Zdravotní poměry:

Bez problémů s návykovými látkami. Předčasně zahájen sexuální život. Porod dvou dětí. Nutné zajištění antikoncepce.

Bytové poměry:

Rodina obývá obecní byt 3+1, má dluhy na nájemném, které v současné době podle splátkového kalendáře hradí. V bytě bydlí společně s druhou zletilou sestrou Veronikou a jejími dvěma dětmi.

Antisociální chování:

V roce 2009 se u Zuzany objevily výchovné problémy na základní škole, kdy v prvním pololetí vůbec nedocházela na vyučování. Na základě podnětu spolužáků byla

u ní zjištěna gravidita. Otcem byl nezletilý Patrik, občan Slovenské republiky. Situace byla řešena ze strany OSPOD, školy a také lékaře. Škola Zuzaně umožnila individuální vzdělávací plán, byla zajištěna také pomoc terénních sociálních pracovníků z romského střediska DROM při doučování. V březnu 2010 se Zuzaně narodil syn Patrik, po porodu zcela ukončila školní docházku, odmítá i veškerou pomoc. Rodiče ji v tom podporují. Na konci roku 2010 bylo u nezletilé zjištěno další těhotenství a v únoru 2011 porodila dceru Vanesu. Od narození druhého dítěte začala Zuzana opět chodit do školy a využívá spolupráce při doučování. V současné době pobývá společně s partnerem a dětmi na Slovensku.

Plán sociální terapie:

Vykonáván nad rodinou důsledný dohled, motivování dětí a rodičů k řádnému plnění povinné školní docházky a spolupráci se střediskem výchovné péče, pomoc terénních sociálních pracovníků, aktivizační programy nízkoprahového klubu.

Prognóza vývoje:

Po druhém porodu se u Zuzany projevila změna přístupu k životu. Začala opět chodit do školy. Byl podán návrh OSPOD na stanovení dohledu.

Sociální diagnóza:

Zjištěno špatné výchovné působení, zanedbávání povinné školní docházky a předčasně zahájení sexuálního života. Mezi pozitivní aspekty patří spolupráce OSPOD, školy a lékařů. Rodiče ji v plnění školní docházky nepodporují, spolupráce rodičů se školou je nulová.

Tat'ána (1992)

V evidenci OSPOD od roku 2001.

Rodinné poměry:

Narodila se v manželství rodičů, které bylo v roce 1994 rozvedeno. Spolu s bratrem byla Tat'ána svěřena do výchovy matky a otcí byla stanovena vyživovací povinnost. Děti žijí ve společné domácnosti s matkou. Otec je bezdomovec, opakovaně pobýval ve výkonu trestu, nyní o něm nemají žádné zprávy. O děti nemá zájem a neplní

vyživovací povinnosti. Taťána má jednoho bratra Ervína (1991), u něhož rovněž byly zjištěny vážné výchovné problémy.

Ekonomické poměry:

Otec vyživovací povinnosti neplní. Matka je nezaměstnaná, pobírá sociální dávky. Rodina pobírá dávky do dorovnání životního minima.

Zdravotní poměry:

Diagnostikována dyslexie. Neměla nikdy žádné problémy s návykovými látkami. Předčasný začátek sexuálního života. Zajištěna antikoncepce.

Bytové poměry:

Matka s dětmi obývá byt 1+1.

Antisociální chování:

U Taťány byla diagnostikována dyslexie. Dvakrát opakovala ročník na prvním stupni základní školy, a protože výuku přesto nezvládala, byla přeřazena na zvláštní školu. Do roku 2007 měla drobnější výchovné problémy, poté co se začala stýkat se závadovou skupinou, nastoupilo záškoláctví. V březnu 2007 zahájeno řízení o výchovném opatření, trestní stíhání pro loupež. V květnu 2007 byl nad její výchovou stanoven soudní dohled. V září 2007 byla nezletilá podezřelá z loupeže, v říjnu téhož roku bylo u ní zjištěno těhotenství (v 8. týdnu samovolný potrat). V listopadu 2007 se účastnila probačního programu, v dubnu 2008 byla odsouzena trestním opatřením na 1 rok odnětí svobody. Tento trest byl odložen na zkušební dobu 30 měsíců, dále byl stanoven dohled probačního úředníka a výchovná povinnost – náhrada škody. Nyní Taťána bydlí s matkou a je evidována na úřadu práce. Absolvovala rekvalifikační kurz v oboru kuchařka. Po dosažení zletilosti plánuje nastoupit na kurz kosmetičky.

Plán sociální terapie:

OSPOD s mladistvou již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházela na pravidelné motivační pohovory, účastnila se resocializačních a aktivizačních programů.

Prognóza vývoje:

Působí příznivým dojmem, zlepšila vystupování, hledá si brigády. V současné době u ní dochází k úpravě chování.

Sociální diagnóza:

Špatná struktura rodiny. Otec odešel, neprojevuje o rodinu zájem. Matka žije řádným životem a snaží se vést děti k řádnému chování. Zpočátku matka spolupracovala, ale nyní její aktivita klesá. Nespolupracuje s OSPOD, ani s policií. Negativně se u nezletilé projevuje vliv závadové skupiny. OSPOD nadále vykonává dohled.

Pavlína (1994)

V evidenci OSPOD od roku 1998.

Rodinné poměry:

Narozena v manželství. Biologickým otcem Pavlíny byl však tehdejší přítel matky, který není uveden v rodném listě. Manželství rozvedeno v roce 2008. Bývalý manžel matky o děti neprojevuje zájem. Pravidelný kontakt je jen s biologickým otcem během víkendů a prázdnin.

Má sestru Gabrielu (1990).

Ekonomické poměry:

Otec pracuje jen příležitostně, jinak pobírá sociální dávky.

Zdravotní poměry:

V minulosti užívala ve velké míře alkohol a návykové látky, současné zdravotní poměry jsou dobré. Nutné zajištění antikoncepce.

Bytové poměry:

Otec žije na ubytovně, kde má k dispozici jeden pokoj. Bytové poměry Pavlíny jsou špatné, společně s přítelem přebývá v chatové oblasti.

Antisociální chování:

V březnu 2007 byla u Pavlíny nařízena ústavní výchova, v roce 2008 byla umístěna do dětské psychiatrické léčebny. V tomto zařízení byla těžko zvladatelná, drzá, vulgární a nerespektovala výchovný režim. Od roku 2009 byly zaznamenány průběžné útěky ze zařízení a zjišťovány přetrvávající důvody pro nařízení ústavní výchovy. Byly zjištěny problémy s dcerami přítelkyně otce – požívání alkoholu, návykových látek, možná prostituce. Matka neprojevovala o Pavlínu zájem a nebylo známo místo jejího pobytu. V březnu 2009 byla Pavlína přemístěna do dětského domova se školou, kde kvůli prospěchu opakovala 8. třídu. V září 2010 nastoupila na odborné učiliště, obor pečovatelské práce. V dubnu 2010 se opakovaně dopouštěla útěků, během kterých zůstávala u svého biologického otce, ten s OSPOD spolupracuje. V letech 2010 a 2011 se Pavlína dopouštěla dalších útěků, to už ale s přítelem z výchovného ústavu. Nyní společně bydlí v chatové oblasti. Po dosažení 18 let plánují svatbu.

Plán sociální terapie:

OSPOD s Pavlínou již několik let intenzivně výchovně pracuje, docházela na pravidelné motivační pohovory, otec se snažil zpřísnit své výchovné působení, byla mu nabídnuta pomoc psychologická, etopedická, diagnostická. Zajištěna byla účast v resocializačních a aktivizačních programech, diagnostické pobyty, výchovná péče prostřednictvím ústavní výchovy.

Prognóza vývoje:

Vnitřní postoj k delikventnímu jednání se u Pavlíny nezměnil. Otec je z jejího jednání nešťastný, v závadovém jednání ji nepodporuje. Není však schopen její chování ovlivnit. V současné době není u dotyčné žádný prostor pro další výchovné působení.

Sociální diagnóza:

Projevily se špatné výchovné poměry, přehnaná péče otce a na straně druhé nezáměr matky. Významně negativní vliv měly kontakty se závadovou skupinou.

6. 4 Souhrnné hodnocení

Z hlediska individuální kriminální predikce, tedy odhadu budoucího chování jednotlivce v souvislosti s opakováním delikventního jednání, je důležité všimnout si rizikových faktorů, jako jsou aktuální sociální vazby a výchovné problémy sledovaných osob. Ukázalo se, že intenzita a rozsah projevů antisociálního chování u nich s přibývajícím věkem narůstala. Zprvu byly registrovány záškoláctví, drobné útoky proti majetku (krádeže), u chlapců se později struktura delikvence obrátila směrem k činům násilné povahy (loupeže, napadení apod.). Pro dívky bylo příznačné předčasné započetí pohlavního života a většina z nich se ještě před dovršením 18 let stala matkami. Antisociální chování často dosahovalo kvalitativní úrovně prekriminality (činů jinak trestných).

Projevy antisociálního chování měly souvislost s poruchami rodinného prostředí. Nestabilní rodinné zázemí vytvářelo předpoklady špatné socializace. Orientační rodiny byly zatíženy sociálně patologickými jevy, např. nezaměstnaností, alkoholismem nebo promiskuitním životním stylem. Výjimkou nebylo ani násilí v rodinných a partnerských vztazích. Rovněž je možné identifikovat slabou sociálně ekonomickou úroveň těchto rodin. Antisociální chování zjištěné u více sourozenců naznačuje dědičné předávání predispozice k sociálně patologickým projevům. Přesto se lze setkat s výjimkami, např. u sledované sourozenecké dvojice (Marek a René) se dopouštěl jeden z bratrů menších deliktů a došlo k jeho nápravě, kdežto u druhého se výchovné působení projevilo jako zcela bezúčelné. Po nástupu do školy byly u sledovaných osob evidovány projevy vymykající se z přiměřeného chování, které nešlo zvládnout obvyklými pedagogickými prostředky. Problémy se zvládnutím učiva vedly k záškoláctví. Příčiny obtížné vychovatelnosti lze vyvodit ze špatné rodinné struktury a nevhodného výchovného působení.

Zásadní vliv v příklonu k antisociálnímu chování sehrávaly rovněž závadové skupiny, do níž se sledované osoby dostaly, s odlišnými normami a hodnotami. Znatelná byla potřeba mladých lidí prožívat svůj čas ve skupině vrstevníků s antisociální charakteristikou. Jejich volný čas nebyl naplněn žádnými obecně prospěšnými, či jinak pozitivními činnostmi. Často se vyskytovala také závislost na návykových látkách, zřejmě započatá s cílem vyhnout se nepříjemným pocitům

a složitým životním situacím. Experimentování s drogami se postupně měnilo v psychickou a fyzickou závislost a nepříznivě usměřovalo jejich život. Ačkoli se konzumaci návykových látek podařilo dříve či později rozpoznat, její léčba až tak úspěšná nebyla, což si lze vysvětlovat i tím, že dotyční jedinci nebyli natrvalo vyčleněni z prostředí, kde k užívání drog docházelo.

Přestože byla vůči sledovaným osobám uplatňována řada intervenčních opatření ze strany státních orgánů, včetně OSPOD, ve výsledku nepřinášela očekávanou nápravu antisociálního chování. A to nejen proto, že se mladiství k nim stavěli zdrženlivě či přímo odmítavě, ale mnohdy k jejich realizaci nebylo možné ani získat tolik potřebnou podporu rodiny. K pozitivnímu posunu v chování sledovaných osob došlo v některých případech jen díky konfrontaci s novou životní situací, kdy musely převzít odpovědnost nejen za sebe sama, ale i za druhé – např. sourozence či narozené dítě. Příznivou prognózu v oblasti konformního chování nelze u této věkové kategorie s jistotou konstatovat. Za určité pozitivum je tak třeba považovat každé dílčí zlepšení. To konec konců dokládají i slova kurátorky pro mládež OSPOD Brno-sever paní Bc. Dagmar Neugebauerové, za jejíž součinnosti jsem výzkum prováděla, podle kterých je úspěchem už samotné snížení a oddálení dopadů antisociálního chování mládeže.

Pro větší přehlednost jsou základní zjištění vyplývající z provedeného výzkumu zobrazena ve dvou níže uvedených tabulkách. První tabulka je věnována hodnocení rizikových faktorů ovlivňujících antisociální chování u sledovaných osob. Byl-li příslušný faktor hodnocen kladně, je k němu zaznamenán znak „+“, pokud záporně, potom znak „-“. Druhá tabulka zachycuje výskyt projevů, resp. druhů antisociálního chování. Pokud byl určitý projev, resp. druh antisociálního chování zjištěn u sledované osoby, je k němu přiřazen znak „+“, v opačném případě znak „-“.

Tabulka 8: Hodnocení rizikových faktorů ovlivňujících antisociální chování u sledovaných osob

	Pavel	Miroslav	Lukáš	Marek	René	Natálie	Brenda	Zuzana	Taťána	Pavčina
rodinné poměry	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-
ekonom. poměry	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
bytové poměry	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-
zdrav. poměry	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-
spolupráce rodiny s OSPOD	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+
spolupráce klienta s OSPOD	-	+	+	+	-	+	-	+	+	+

Tabulka 9: Výskyt projevů, resp. druhů antisociálního chování u sledovaných osob

	Pavel	Miroslav	Lukáš	Marek	René	Natálie	Brenda	Zuzana	Taťána	Pavčina
záškoláctví	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
šikana	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
domácí násilí	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-
drogová toxikomanie	+	+	-	-	+	-	+	-	-	+
konzumace alkoholu	+	+	-	-	+	-	+	-	-	+
předčasný sex. život	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
majetková kriminalita	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
násilná kriminalita	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-
zapojení do činnosti závadové skupiny	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-

Hodnocení rizikových faktorů ovlivňujících antisociální chování u sledovaných osob vyznívá poněkud nesourodě. Nedá se přesně konstatovat, zda přítomnost určitého rizikového faktoru nutně vedla ke vzniku antisociálního chování. Nicméně skutečností je, že kumulace rizikových faktorů, jak byly zaznamenány, zesilovala nebezpečí příklonu jedince k antisociálnímu chování. Významné je též zjištění, že v naprosté většině případů se na vzniku antisociálního chování podílely nepříznivé rodinné a ekonomické poměry.

Co se týče projevů, resp. druhů antisociálního chování u sledovaných osob, jejich největší počet byl zaznamenán u chlapců. Především u Reného, u něhož šlo konkrétně o záškoláctví, šikanu, domácí násilí, užívání drog a konzumaci alkoholu, jakož i o majetkovou a násilnou kriminalitu spojenou se zapojením do závadové skupiny. Rovněž u dalších dvou klientů se projevy a druhy antisociálního chování podstatně kumulovaly (Miroslav – 8, Pavel – 7). U děvčat byla sice registrována nižší míra antisociálního chování než u chlapců, avšak obdobně jako oni se dopouštěly záškoláctví, předčasně zahajovaly sexuální život a čtyři z nich byly vyšetřovány i pro majetkovou kriminalitu. V jednom případě, a to u Brendy, byl rozsah výskytu projevů, resp. druhů antisociálního chování téměř plně srovnatelný s chlapci (záškoláctví, užívání drog a konzumace alkoholu, majetková kriminalita, předčasné zahájení sexuálního života a zapojení do činnosti závadové skupiny).

Závěr

Tato diplomová práce přináší zhuštěný přehled o současném stavu antisociálního chování dospívající mládeže. Ačkoli v posledních deseti letech byla na téma sociálních deviací vydána řada odborných publikací, nedá se konstatovat, že by problematika antisociálního chování dospívající mládeže byla zcela vyčerpána. Lze si povšimnout zejména přetrvávající různorodosti názorů na vymezení kritérií, která určují, co je a co není takovým jevem, a to i navzdory snaze o jejich sjednocení.

Antisociálním chováním je chování, které se významněji odchyluje od požadavků sociálních norem – je kategorií sociální deviace. Člověk jako společenská bytost se nerodí s předem danými sociálně kladnými vlastnostmi. Je proto nucen si osvojit nejen ty formy chování, které jsou pro něj výhodné, ale i ty, jež od něho vyžaduje sociální prostředí, přičemž mohou být ve vzájemném rozporu. Subjekt (event. pachatel) při páchání antisociálního chování útočí na podstatné zájmy společnosti, což nevyklučuje i to, že ohrožuje sebe sama. Kvalitativní hodnocení takového chování vychází z hodnocení společnosti a jí prosazovaných sociálních norem.

Rozhodující úlohu v zákonitostech vzniku a rozvoje antisociálního chování má složitá interakce osobnosti a sociálního prostředí. Uspokojivé vysvětlení podstaty takového jevu může nabídnout jen multifaktorový přístup, který postihuje vícero činitelů – ne však nutně se stejnou mírou, aniž by bezvýjimečně upřednostnil jeden z nich.

Fakt, že se zabýváme dospívající mládeží, se neprojevuje pouze v charakteristice této věkové skupiny ve vztahu k jiným subjektům antisociálního chování, ale dává vyniknout také specifickým druhům antisociálního chování. Reflektování potřeby zvýšené ochrany mládeže, zakotvené v sociálních (včetně právních) normách, se pak projevuje v konstrukci opatření, které mají zamezit či zabránit jeho vzniku. Mezi nimi vystupuje do popředí prevence.

Je to sama postmoderní společnost, která vytváří „podhoubí“ pro dynamický vznik nových, zatím nepoznaných jevů, příp. ty známé přetváří do jiné podoby. Proto je

potřeba neustále aktualizovat dosavadní stav vědění na tomto úseku v souladu s nejposlednějšími zjištěními. Nabyté znalosti umožňují předvídat projevy antisociálního chování a jeho účinnou kontrolu.

Budoucí vývoj ve zkoumané oblasti je předznamenán změnami v kvalitě sociálních norem, od nichž antisociální chování vymezujeme, zvláště jde-li o hranice a obsah „normálního“ chování, jemuž předchází diskuse o normalitě. Člověk si činí představu o sobě podle reakcí na své jednání a podle jejich hodnocení. Přesto odchylky od tzv. normálu mohou být i předzvěstí sociální inovace, tedy přehodnocením stávajícího stavu s cílem přinést nová, lepší řešení. Současný proces globalizace může vést zejména k rozměňování podstaty antisociálního chování tím, jak společnost poznává cizí sociálně kulturní počiny a události a je s nimi opakovaně konfrontována. Budou to patrně antroposociální problémy, které se týkají utváření hodnotového systému většinové společnosti, jako nejvýraznějšího činitele globalizace ve vztahu k antisociálnímu chování.

Z hlediska hodnocení přínosu diplomové práce, jakkoli si nečiní dalekosáhlé ambice, lze vyzvednout její empirickou pasáž. Výsledky výzkumného šetření jsou využitelné při retrospektivním náhledu na činnosti OSPOD městské části Brno-sever. Rovněž by bylo možné vytyčit podněty k dalšímu zkoumání v návaznosti na zde konstatované závěry. Zájem by měl být se stejnou vahou zaměřen i na oběť antisociálního chování, ačkoli ústředním bodem bývá tradičně pachatel – subjekt antisociálního chování, jako tomu bylo rovněž v tomto pojednání.

Resumé

Cílem diplomové práce je představit teoretické pojetí sociální deviace, sociální patologie a zejména antisociálního chování, popsat osobnostní vývoj a sociální determinanty antisociálního chování dospívající mládeže, identifikovat vybrané druhy antisociálního chování u dospívající mládeže a provést jejich analýzu. Problematika antisociálního chování je zkoumána v kontextu systému sociálně-právní ochrany dětí.

V teoretické části diplomové práce je kladen důraz na výchozí pojmosloví, osobnostní vývoj dospívající mládeže a klíčové činitele, které se podílejí na vzniku a rozvoji antisociálního chování. Detailněji jsou rozebrány vybrané jevy antisociálního chování – sociální deviace ve školním prostředí, tradiční patologické závislosti a nové formy závislostního chování. Pozornost je rovněž věnována prevenci a sociálně-právní ochraně dětí jako nástrojů kontroly antisociálního chování dospívající mládeže.

V empirické části diplomové práce byl proveden výzkum zaměřený na zacházení formálních institucí s dospívající mládeží, u níž je zjištěno antisociální chování, konkrétně v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí. Výzkum byl realizován v součinnosti s příslušným OSPOD. Využita byla agenda tohoto orgánu k vytipování problémových dětí a jejich životních příběhů. Kromě popisu antisociálního chování byla rozboru podrobena opatření, přijatá OSPOD v daném případě, a to jednotlivě i v souhrnu.

Anotace

Diplomová práce podává přehled o současném stavu antisociálního chování dospívající mládeže. Představuje teoretické pojetí sociální deviace, sociální patologie a zejména antisociálního chování, popisuje osobnostní vývoj a sociální determinanty antisociálního chování dospívající mládeže a identifikuje vybrané druhy antisociálního chování u dospívající mládeže. Detailněji jsou rozebrány vybrané jevy antisociálního chování – sociální deviace ve školním prostředí, tradiční patologické závislosti a nové formy závislostního chování. Problematika antisociálního chování je zde zkoumána v kontextu systému sociálně-právní ochrany dětí. Diplomová práce obsahuje výzkum k zacházení formálních institucí s dospívající mládeží, u níž je zjištěno antisociální chování, konkrétně v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí. Výzkum byl realizován v součinnosti s OSPOD městské části Brno-sever. Využita byla agenda tohoto orgánu k vytipování problémových dětí a jejich životních příběhů. Kromě popisu antisociálního chování byla rozboru podrobena také opatření jím přijatá.

Klíčová slova: antisociální chování, deviace, mládež, sociální patologie, sociálně-právní ochrana dětí.

Annotation

The thesis gives an overview of the current state of anti-social behavior of adolescents. It represents the theoretical concept of social deviance, social pathology, and especially anti-social behavior, describes the development of personality and social determinants of antisocial behavior of adolescents and identifies the selected types of antisocial behavior in adolescents. Detail selected phenomena are discussed anti-social behavior - social deviance in the school environment, the traditional pathological dependency and new forms of addictive behavior. The issue of antisocial behavior is examined in the context of social and legal protection of children. The thesis covers research into the treatment of formal institutions with teenagers, which is found in antisocial behavior, particularly within the framework of social and legal protection of children. Research was conducted in cooperation with OSPOD city district Brno-sever.

It used the agenda of this body to find the problem children and their life stories. In addition to the description of antisocial behavior were also subjected to analysis of the measures taken by this office.

Key words: anti-social behavior, deviance, adolescents, social pathology, social and legal protection of children.

Seznam použité literatury

Právní předpisy

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Knižní publikace

DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání. Praha: Avicenum, 1986

HOLCR, K. et al. *Kriminológia*. Bratislava: Iura Edition, 2008, ISBN: 978-80-8078-206-1

HUNGR, P. et al. *Sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1990, ISBN: 978-80-2100-192-3

KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, ISBN: 80-7179-028-1

KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, ISBN: 80-244-0019-7

KRAUS, B. et al. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, ISBN: 978-80-7435-080-1

KUCHTA, J., VÁLKOVÁ, H. et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck, 2005, ISBN: 80-7179-813-4

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, ISBN: 80-7178-226-2

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006, ISBN 80-247-1362-4

MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN: 80-246-0279-2

MŮHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2001, ISBN: 80-210-2511-5

MŮHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, ISBN: 978-80-210-4550-7

NAKONEČNÝ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2003, ISBN: 80-200-0993-0

NEŠPOR, K. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. 4. vydání. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-7367-908-8

- NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář.* 3. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Linde, 2007, ISBN: 978-80-86131-72-6
- NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. et al. *Kriminologie.* 3. přepracované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2008, ISBN: 978-80-7357-377-5
- ONDREJKOVIČ, P. et al. *Sociální patológia.* Bratislava: Veda, 2000, ISBN: 80-224-0616-3
- OSMANČÍK, O. et al. *Kriminalita mládeže.* Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1968
- PETRUSEK, M. et al. *Sociologie.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, ISBN: 80-04-26588-X
- SAK, P., SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce. Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace.* Praha: Svoboda Servis, 2004, ISBN: 80-86320-33-2
- SEKOT, A. *Úvod do sociální patologie.* Brno: Masarykova univerzita, 2010, ISBN: 978-80-210-5261-1
- SMOLÍK, J. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky.* Praha: Grada Publishing, 2010, ISBN: 978-80-247-2907-7
- SPURNÝ, J. *Psychologie násilí.* Praha: Eurounion, 1996, ISBN: 80-85858-30-4
- SUCHÝ, O., ŠVANCAR, Z. *Mládež a kriminalita.* Praha: Melantrich, 1972
- URBAN, L., DUBSKÝ, J. *Sociální deviace.* Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, ISBN: 978-80-7380-133-5
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie.* Praha: Karolinum, 1999, ISBN: 80-7184-803-4
- VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti.* Olomouc: Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2001, ISBN: 80-244-0337-4
- VÝROST, J. SLAMĚLÍK, I. et al. *Sociální psychologie.* 2. vydání. Praha: Grada, 2008, ISBN: 978-80-247-1428-8

Internetový zdroj

<http://www.denik.cz>, staženo dne 25. 8. 2011

http://www.drnespor.eu/Adol_g.doc, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.jugend.a-connect.de>, staženo dne 25. 8. 2011

<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?ida=373&idk=416>, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.munimedia.cz/prispevek/nebezpeci-je-na-kazdem-virtualnim-kroku-1591/>, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.ordinace.cz/clanek/jedenactiletym-detem-nabidnou-cigaretu-a-alkohol-i-rodice/>, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.tvmedicina.cz/kategorie/psychologie/29-koureni-u-deti>, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tiskove-zpravy/konzumace-alkoholu-detmi-a-mladezi-je-u-nas-castym-jevem-76255/>, staženo dne 22. 8. 2011

<http://www.zena.centrum.cz>, staženo dne 25. 8. 2011

<http://www.zlinsky.denik.cz>, staženo dne 25. 8. 2011

Seznam tabulek

Tabulka 1: Záporné body v klasifikaci B	53
Tabulka 2: Záporné body v klasifikaci C	53
Tabulka 3: Počet případů evidovaných orgánem sociálně-právní ochrany dětí	59
Tabulka 4: Klienti kurátorů pro mládež	60
Tabulka 5: Rozdělení řešených případů podle jejich typu	60
Tabulka 6: Rodinné zázemí klientů kurátorů pro mládež	60
Tabulka 7: Sledování výchovy, výkonu dohledu, návštěvy	61
Tabulka 8: Hodnocení rizikových faktorů ovlivňujících antisociální chování	83
Tabulka 9: Výskyt projevů, resp. druhů antisociálního chování u sledovaných osob	83

Seznam obrázků

Obrázek 1: Ukázka vynucené ponižující služby mezi spolužáky	23
Obrázek 2: Produkt marihuany – tzv. skunk obsahující až 20 % THC	31
Obrázek 3: Mezi mládeží oblíbené ovocné limonády s obsahem alkoholu – tzv. alcopops	34
Obrázek 4: Výherní hrací automaty umístěné v provozovně bez dohledu	40